

บทที่ 3

แนวคิดการสร้างพลังชุมชนในพุทธปรัชญา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการกระทำ(กรรมวาทและกิริยาวาท) เป็นศาสนาแห่งความเพียรพยายาม ไม่ใช่ศาสนาแห่งการอ่อนน้อม ร้องขออย่างที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า

“..... ดูกร ภิกษุทั้งหลาย แม้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้มีแล้วในอดีตกาลก็เป็นผู้ตรัสกรรม ตรัสกิริยา และตรัสความเพียร... แม้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่จักมีในอนาคตกาล ก็จักเป็นผู้ตรัสกรรม ตรัสกิริยา ตรัสความเพียร... แม้เราเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ ก็กล่าวกรรม กล่าวกิริยา กล่าวความเพียร ...”¹

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนแต่ความจริงที่เป็นประโยชน์และเป็นสิ่งที่ปฏิบัติกันได้ในปัจจุบันและการสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามุ่งผลในทางปฏิบัติ² มิใช่เป็นคำสอนที่นอนนิ่งอยู่แต่ในทฤษฎี พระพุทธศาสนาให้ทุกคนจัดการกับชีวิตที่เป็นอยู่จริงในโลกนี้และเริ่มต้นแต่บัดนี้ หลักธรรมคำสอนเป็นสิ่งที่ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในสภาพและระดับชีวิตใด สามารถเข้าใจและนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ตามสมควรแก่สภาพและระดับชีวิตนั้นๆ

พระพุทธศาสนาเชื่อว่าทุกคนมีสิทธิ์เท่าเทียมกันโดยธรรมชาติที่จะเข้าถึงหลักธรรมต่างๆ แม้ว่าความสามารถจะแตกต่างกัน ทุกคนจึงควรได้รับโอกาสที่เท่าเทียมกันที่จะสร้างผลสำเร็จนั้นตามความสามารถของตน จึงควรให้ทุกคนมีโอกาที่จะพัฒนาความสามารถของตนเองอย่างดีที่สุด และแม้ว่าผลสำเร็จที่แท้จริงทุกคนจะต้องกระทำด้วยตนเอง โดยตระหนักในความรับผิดชอบของตนอย่างเต็มที่ ธรรมะเป็นสิ่งที่ทำให้สังคมมนุษย์ดำรงอยู่ได้ด้วยดีและจำเป็นสำหรับคนทุกพวกทุกหมู่

จากการศึกษาหลักธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผ่านทางพระไตรปิฎกและอรรถกถา พบว่ามีหลักธรรมมากมาย มีระดับความลึกซึ้งที่แตกต่างกันและมีหลักธรรมที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสร้างพลังชุมชนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ทั้งที่เป็นแนวคิดหลักและแนวคิดเสริม นอกจากนั้น หลักธรรมแต่ละหมวดนั้นมีความเชื่อมโยงกันเป็นเหตุเป็นปัจจัยกันทั้งภายในหมวดเดียวกัน

¹ 20/577/323

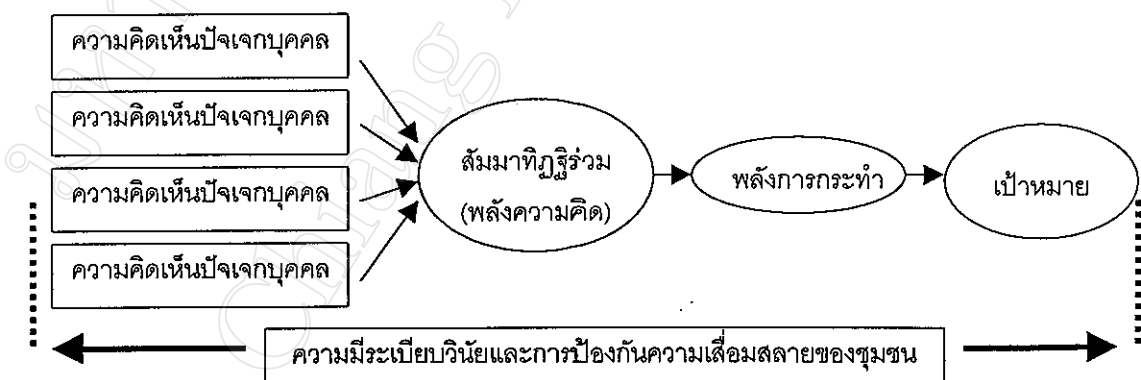
² พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 6, หน้า 6

และระหว่างหมวดเป็นดังเช่นโครงข่ายใยแมงมุม จึงไม่ยากนักที่จะนำหลักการใดหลักการหนึ่งมาอธิบายโดยลำพัง ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้จะมุ่งวิเคราะห์หลักธรรมที่เป็นแนวคิดหลักๆ และหลักธรรมเสริมที่สำคัญต่อการสร้างพลังชุมชน และพบว่าหลักธรรมคำสอนที่สามารถนำมาอธิบายประยุกต์ใช้ในการสร้างพลังชุมชนตามลำดับขั้นตอนดังนี้

1. การสร้างพลังทางความคิด โดยการวิเคราะห์หลักธรรมที่ว่าด้วยการสร้างความคิดเห็นร่วม(โลกทัศน์ร่วม)ในทางที่ชอบ หรือการสร้างสัมมาทิฐิร่วม
2. การสร้างพลังทางการกระทำ โดยการวิเคราะห์หลักธรรมที่ว่าด้วยการนำความคิดเห็นร่วมสู่การปฏิบัติให้เกิดผลสำเร็จตามจุดหมาย
3. การสร้างชุมชนให้มีระเบียบวินัย และการป้องกันความเสื่อมสลายของชุมชน
4. หลักธรรมเสริมที่สำคัญต่อการสร้างพลังชุมชน

ในการนำเสนอในแต่ละข้อข้างต้น จะใช้วิธีนำพุทธพจน์มากล่าวอ้างอิง แล้วนำมาวิเคราะห์ตีความ และอธิบายหลักธรรมหรือพุทธพจน์นั้นในเชิงประยุกต์พร้อมๆกันไปเปิดเสร็จในตัวของแต่ละหลักธรรม

เพื่อให้เห็นภาพได้ง่ายขอแสดงแผนภาพดังนี้

แผนภาพที่ 3 แสดงกรอบแนวคิดการสร้างพลังชุมชนในพุทธปรัชญา

1. การสร้างพลังทางความคิดหรือการสร้างสัมมาทิฐิร่วม

แนวทางการดับทุกข์หรือการแก้ไขปัญหาวีตและสังคม สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้พิจารณา อริยสัจ 4 สืบค้นถึงต้นเค้าปัญหาเพื่อให้ได้สาเหตุที่แท้จริง แล้วจึงแก้ไข หรือดับที่สาเหตุของปัญหานั้น ปฏิปทาที่จะนำไปสู่การดับทุกข์ และแก้ไขปัญหานั้น เรียกสั้น ๆ ว่า “มรรค” และมีชื่ออีกหลายชื่อ ได้แก่ อริยมรรค (ทางอันประเสริฐ) มัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง) และอัฐสังคิมรรค (มรรคมืองค์แปด) ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า

“... ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ปฏิปทาทางสายกลาง ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว ด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ปฏิปทาทางสายกลางนั้น ได้แก่ อริยมรรคแปด นี่แหละคือ ปัญญาอันเห็นชอบ 1. ความดำริชอบ 1. เจรจาชอบ 1. การงานชอบ 1. เลี้ยงชีพชอบ 1. พยายามชอบ 1. ระลึกชอบ 1. ตั้งสติชอบ 1....”¹

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาทิฐิเป็นไฉน ความรู้ในทุกข์ ในทุกขสมุทัย ในทุกขนิโรธ ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่า สัมมาทิฐิ ฯ ...

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาสังกัปปะเป็นไฉน ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในความไม่พยายาบท ความดำริในอันไม่เบียดเบียน นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ ฯ...

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาวาจาเป็นไฉน เจตนาเครื่องงดเว้น จากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ นี้เรียกว่า สัมมาวาจา ฯ...

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมากัมมันตะเป็นไฉน เจตนาเป็นเครื่องงดเว้น จากปาณาติบาต อทินนาทาน จากอพรหมจรรย์ นี้เรียกว่า สัมมากัมมันตะ ฯ...

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาอาชีวะเป็นไฉน อริยสาวกในธรรมะเบียบวินัยนี้ ละการเลี้ยงชีพที่ผิดเสีย สำเร็จอยู่ด้วยการเลี้ยงชีพที่ชอบ นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ ฯ...

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาวายามะเป็นไฉน ภิกษุในธรรมะเบียบวินัยนี้ ยังฉันทะให้เกิดพยายามปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อ

¹ 4/13/15

มิให้กุศลอันลามกที่ยังไม่เกิดบังเกิดขึ้น...ตั้งจิตไว้เพื่อความตั้งมั่น ไม่พัวพัน
เพิ่มพูน ไพบูลย์ เจริญ บริบูรณ์ นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ ฯ...

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาสติเป็นไฉน ภิกษุในธรรมะเบียบวินัยนี้
ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายเนื่อง ๆ อยู่ ... พิจารณาเห็นธรรมในธรรมเนื่อง ๆ
อยู่ ... พิจารณาเห็นวิถีในจิตเนื่อง ๆ อยู่...พิจารณาเห็นธรรมเนื่อง ๆ อยู่ มีความ
เพียรมีสติสัมปชัญญะ ...นี้เรียกว่า สัมมาสติ ฯ...

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาสมาธิเป็นไฉน ภิกษุในธรรมะเบียบ
วินัยนี้ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมญาณ มีวิตก วิจารณ์ มีปิติ
และสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ เธอบรรลุทุติยญาณมีความผ่องใสแห่งจิตภายใน เป็น
ธรรมเอกผุดขึ้น เพราะวิตก วิจารณ์สงบไป เธอมีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวย
สุขด้วยกาย เพราะปิตินั้นไป บรรลุดุติยญาณ ที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่าผู้
ได้ญาณนี้ เป็นผู้มั่งคั่ง มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข บรรลุดุตตญาณ ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข
เพราะละสุขละทุกข์ ดับโสมนัสก่อนๆได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ นี้
เรียกว่าสัมมาสมาธิ ฯ¹

ในการดำเนินตามแนวทางสายกลางพระพุทธองค์ทรงให้เริ่มต้นที่สัมมาทิฐิ เพราะสัมมา
ทิฐิเป็นตัวนำ เป็นประธาน เป็นหัวหน้า และเป็นจุดเริ่มต้นของพฤติกรรมมนุษย์ หากมนุษย์มีความ
เห็นชอบ ก็จักประกอบกรรมอันเป็นกุศลธรรม คือ คิดดี พูดดี ทำดี หากมนุษย์ไม่มีความเห็นชอบคือมี
มิจฉาทิฐิ ก็จักประกอบกรรมอันเป็นอกุศลธรรมคือคิดไม่ดี พูดไม่ดี ทำไม่ดี ความคิด ความเห็น จึง
เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมต่างๆ ไปของบุคคล ความเป็นไปในชีวิตของบุคคล เมื่อเชื่อ เมื่อเห็น หรือ
นิยมอย่างไร ก็คิดการ กระทำการต่างๆ ไปตามที่เชื่อที่เห็น ที่นิยมอย่างนั้น ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัส
ไว้ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่ยืนก่อน สิ่งที่เป็นนิมิตมา
ก่อนคือ แสงเงินแสงทองฉันใด สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตมาก่อน แห่งการตรัสรู้
อริยสัจ 4 ตามความเป็นจริงคือ สัมมาทิฐิ ฉะนั้นเหมือนกัน...”²

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์มรรคเหล่านั้น สัมมาทิฐิย่อมเป็น
ประธาน สัมมาทิฐิย่อมเป็นประธานอย่างไร คือภิกษุรู้จักมิจฉาทิฐิว่ามิจฉาทิ
ฐิ...รู้จักมิจฉาสังกับปะว่าเป็นมิจฉาสังกับปะ รู้จักสัมมาสังกับปะว่าเป็นสัมมา

¹ 19/34-41/9-10

² 19/1720/496-497

สังกัปปะ รู้จักมิฉฉาว่าจว่าเป็นมิฉฉาว่าจ รู้จักสัมมาว่าจว่าเป็นสัมมาว่าจ
รู้จักมิฉฉากัมมันตะว่าเป็นมิฉฉากัมมันตะรู้จักสัมมากัมมันตะว่าเป็น
สัมมากัมมันตะ... รู้จักมิฉฉาอาชีวะว่าเป็นมิฉฉาอาชีวะ รู้จักสัมมาอาชีวะว่า
เป็นสัมมาอาชีวะ ฯลฯ รู้จักสัมมาสมาธิว่าเป็นสัมมาสมาธิ....

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์มรรคเหล่านั้น สัมมาทิฏฐิย่อมเป็น
ประธาน ก็สัมมาทิฏฐิเป็นประธานอย่างไร คือ เมื่อมีสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ
จึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาสังกัปปะสัมมาว่าจจึงพอเหมาะได้ เมื่อมี
สัมมาว่าจ สัมมากัมมันตะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมากัมมันตะสัมมาอาชีวะจึง
พอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมี
สัมมาวายามะสัมมาสติจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาสติสัมมาสมาธิจึงพอเหมาะ
ได้ เมื่อมีสัมมาสมาธิ สัมมาญาณะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาญาณะ สัมมาวิ
มุตติจึงพอเหมาะได้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการนี้แล พระเสขะผู้ประกอบ
ด้วยองค์ 8 จึงเป็นพระอรหันต์ประกอบด้วยองค์ 10 .”¹

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นธรรมอย่างอื่นแม้ข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุ
ให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อ
ความเจริญ ไพบูลย์ยิ่ง เหมือนกับ สัมมาทิฏฐินี้เลย ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคล
เป็นผู้มีความเห็นชอบ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้น และกุศลธรรมที่เกิด
ขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่ง”²

ทางสายกลาง คือทางแห่งการดำเนินชีวิตที่พอเหมาะพอดี ไม่ดำเนินชีวิตที่สุดโต่งไปในด้าน
ใดด้านหนึ่ง คือไม่พัวพันหมกมุ่นอยู่ในกามสุข(กามสุขัลลิกานุโยค) และไม่พยายามเพื่อบรรลุผลที่มุ่ง
หมายด้วยวิธีทรมานตนเอง(อัตตกิลมณานุโยค)

หลักปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์หรือแก้ปัญหาชีวิตนั้น ตามหลักพระพุทธศาสนาให้ดำเนินทาง
สายกลาง หรือมรรคมืองค์แปด องค์มรรคทั้งแปดอย่างนี้จัดวางเป็นกระบวนการการศึกษา อบรม ฝึก
และพัฒนาคนใน 3 ด้าน คือ ศีล สมาธิและปัญญา รวมเรียกว่า "ไตรสิกขา" กล่าวคือ

ด้านศีล ส่วนของศีลในอริยมรรคได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ในส่วน
ของศีลนี้ จะเป็นเครื่องมือฝึกและพัฒนาความมีระเบียบวินัย ความสุจริตกาย วาจาและการ
ประกอบอาชีพในทางที่ชอบ

¹ 14/254-280/158-164

² 20/182/39-40

ด้านสมาธิ ส่วนของสมาธิในอริยมรรคได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ส่วนของสมาธินี้จะเป็นการฝึก อบรมและพัฒนาสมาธิ ทำให้จิตใจประณีต มีคุณภาพ สมรรถภาพ และสร้างเสริมความมีสุขภาพจิตที่ดี

ด้านปัญญา ส่วนของปัญญาในอริยมรรคได้แก่ สัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ ในส่วนนี้จะเป็นการฝึกและพัฒนาปัญญา ให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในความเป็นธรรมชาติของสรรพสิ่ง รู้เข้าใจในเหตุผล ดี ชั่ว ถูก ผิด มีประโยชน์ ไม่มีประโยชน์ เป็นต้น

การศึกษาและพัฒนาตามหลักไตรสิกขานี้ อาศัยปัจจัยปัจจัย 2 อย่างหล่อเลี้ยง คือ ปัจจัยภายนอกที่เรียกว่า "ปรโตโมสะที่ดี" และปัจจัยภายในที่เรียกว่า "โยนิโสมนสิการ" กล่าวคือทั้งปรโตโมสะที่ดีและโยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยเสริมสร้างสัมมาทิฏฐิ¹ และสัมมาทิฏฐิเป็นองค์ประกอบสำคัญของอริยมรรคในฐานะที่เป็นจุดเริ่มต้นหรือเป็นขั้นตอนแรกในระบบการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ดังตามตามหลักพระพุทธศาสนา การสร้างให้บุคคลหรือชุมชนเกิดสัมมาทิฏฐิจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

สัมมาทิฏฐิ ถือเป็นบุพภาคการศึกษา เป็นส่วนของปัญญาในไตรสิกขาที่จะนำไปสู่องค์มรรคข้ออื่นๆ การฝึก อบรมและพัฒนาตามหลักการของพระพุทธศาสนาจะต้องปฏิบัติให้ครบไตรสิกขา คือ พัฒนาทั้ง 3 ด้าน จึงจะเป็นกระบวนการฝึก อบรมและพัฒนาที่สมบูรณ์ แต่เนื่องจากวัตถุประสงค์ของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ โดยเฉพาะในส่วนของการสร้างพลังความคิด(ซึ่งเป็นขั้นตอนหนึ่งของการสร้างพลังชุมชน)มุ่งเฉพาะประเด็นการสร้างสัมมาทิฏฐิ เพื่อให้เกิดสัมมาทิฏฐิร่วมของชุมชน เพราะสัมมาทิฏฐิอยู่ในฐานะเป็นจุดเริ่มต้น ซึ่งถ้าขาดเสียแล้ว องค์ประกอบข้ออื่น ๆ จะเกิดขึ้นไม่ได้ เปรียบเสมือนในการเดินทาง จะต้องรู้ว่าทางไหนที่จะไป อย่างน้อยต้องรู้ว่าตั้งต้นที่ไหน ถ้ายังตั้งต้นไม่ได้ การเดินทางต่อไปก็ยังไม่อาจมีขึ้นได้³ ส่วนไตรสิกขาข้ออื่นๆอยู่นอกเหนือวัตถุประสงค์ของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จึงไม่ขอกล่าวถึง

ในการสร้างพลังชุมชนให้เข้มแข็ง จุดเริ่มต้นที่จะต้องสร้างให้เกิดขึ้นก่อนคือ "การสร้างพลังความคิด" และต้องเป็นพลังความคิดที่ถูกต้องดีงาม ตรงตามสภาวะที่เป็นจริง พลังความคิดของชุมชนจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยการระดมความคิดของแต่ละบุคคลต่อสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง เพื่อ

¹ ปัจจัยเสริมสร้างสัมมาทิฏฐิ ดูหน้า 47

² เมื่อสัมมาทิฏฐิร่วมเกิดขึ้นแล้วจะเกิดคุณธรรมที่พึงประสงค์หนึ่งเรียกว่า "ทิฏฐิสามัญญตา" ซึ่งเป็นธรรมข้อหนึ่งใน "สาราณียธรรม 6"

³ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) , พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 6. หน้า 607.

หาจุดร่วมทางความคิดที่ตรงกัน เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ถูกต้องและตรงกับสภาวะที่เป็นจริง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การสร้างพลังความคิดของชุมชนก็คือการสร้างให้ชุมชนเกิด "สัมมาทิฐิ" ร่วมกันนั่นเอง

1.1 ความหมายของสัมมาทิฐิ

คำว่า " สัมมาทิฐิ " ประกอบด้วยคำ 2 คำ คือ "สัมมา" และคำว่า "ทิฐิ"

คำว่า " สัมมา " หมายถึง โดยชอบ ดี ถูกต้อง ถูกถ้วน สมบูรณ์ จริงแท้¹

คำว่า " ทิฐิ " หมายถึง ความเห็น หมายถึงรวมถึง ความเชื่อ ลัทธิ ทฤษฎี ความเข้าใจ ตามนัยเหตุผล ข้อที่เข้ากับความจริงของตน หลักการที่เห็นสมควร ข้อที่ถูกต้อง ข้อที่เชื่อถือเอาไว้ ความใฝ่ฝันหรือที่ปัจจุบันเรียกว่า "ค่านิยม" รวมไปถึงอุดมการณ์ แนวทัศนคติในการมองโลกและชีวิต ที่เรียกกันว่าโลกทัศน์ และชีวิตทัศน์ต่าง ๆ² ทิฐินี้มีอิทธิพลครอบงำและมีบทบาทในการกำหนดวิถีชีวิตและสังคมของมนุษย์เป็นอย่างมาก ในกรรมบทท่านจัดทิฐิเป็นมโนกรรม ซึ่งเป็นกรรมที่สำคัญมีผลมากมาย ร้ายแรงที่สุดยิ่งกว่ากายกรรมและวจีกรรม เพราะเป็นตัวบั่นดาลกายกรรมและวจีกรรมอยู่เบื้องหลังอีกชั้นหนึ่ง ทิฐิสามารถนำชีวิต สังคม หรือมนุษย์ชาติทั้งหมดไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองล่มสลาย หรือนำไปสู่ความเสื่อม ความพินาศก็ได้ ดังจะมองเห็นในชีวิตของบุคคล ทิฐิเป็นตัวชักจูงและกำหนดวิถีชีวิต ทั้งในด้านรับเข้าและด้านแสดงออก กล่าวคือ จะมองเห็นโลกและชีวิตเป็นอย่างไร และจะปฏิบัติต่อโลกและชีวิตนั้นอย่างไร เริ่มตั้งแต่จะแปลความหมายของประสบการณ์ที่รับรู้เข้ามาใหม่อย่างไร จะตีค่า จะตัดสินวินิจฉัยว่าอย่างไร จะหันไปหาหรือเลือกรับสิ่งใด ส่วนใด ในแง่ใด จะเห็นด้วยหรือไม่ จะอยู่ฝ่ายใด แล้วชักนำแนวความคิด การพูดการกระทำที่จะสนองตอบได้ แสดงปฏิกิริยาออกไปว่าจะเอาอย่างไร พูดหรือทำอย่างไรกับบุคคล สิ่ง สภาพแวดล้อม หรือสถานการณ์นั้นๆ พร้อมทั้งสร้างเหตุผลประกอบสำหรับการที่จะพูดจะทำเช่นนั้น³

เมื่อนำคำว่า สัมมา รวมกับคำว่า ทิฐิ จึงมีความหมายว่า ความเห็นชอบ เห็นถูกต้อง คือเห็นอริยสัจหรือสภาวะธรรมตามความเป็นจริง เช่น เห็นว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว กรรมที่ทำแล้วมีผลดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย...ภิกษุผู้จักมีจกาทิฐิว่ามีจกาทิฐิ จักสัมมาทิฐิ
ว่าสัมมาทิฐิ ความรู้ของเธอนั้น เป็นสัมมาทิฐิ ฯ"⁴

¹ พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 7, หน้า 329.

² พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) , พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 6 , หน้า 735.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 736

⁴ 14/254/156

“สัมมาทิฐิ... คือ ความเห็นดังนี้ว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล สังเวทที่บวงสรวงแล้วมีผล ผลวิบากกรรมที่ทําดีทําชั่วแล้วมีอยู่ โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามี บิดามี สัตว์ที่เป็นอุปปาทิกะมี สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้ ดำเนินชอบ ปฏิบัติชอบ ซึ่งประกาศโลกนี้โลกหน้าให้แจ่มแจ้ง....”¹

สัมมาทิฐิแบ่งออกเป็น 2 ประเภท หรือ 2 ระดับดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ ดังนี้

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสัมมาทิฐิเป็น 2 อย่าง คือ สัมมาทิฐิที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญให้ผลแก่ขันธอย่างหนึ่ง สัมมาทิฐิของพระอริยะที่เป็น อนาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค อย่างหนึ่ง ฯ...”²

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฐิที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลแก่ขันธ คือ ความเห็นดังนี้ว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล สังเวทที่บวงสรวงแล้วมีผล ผลวิบากกรรมที่ทําดีทําชั่วแล้วมีอยู่ โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามี บิดามี สัตว์ที่เป็นอุปปาทิกะมี สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้ดำเนินชอบ ปฏิบัติชอบ ซึ่งประกาศโลกนี้โลกหน้าให้แจ่มแจ้ง เพราะรู้อย่างด้วยตัวเองในโลกมีอยู่นี้สัมมาทิฐิที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญให้ผลแก่ขันธ ฯ...”³

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ... ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ อัมมวิจย สัมโพชฌงค์ ความเห็นชอบแห่งองค์มรรค ของภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่นี้แล สัมมาทิฐิของพระอริยะที่เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตตระเป็นองค์มรรค ฯ”⁴

สัมมาทิฐิ ระดับแรก คือ โลกียสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบระดับโลกโลกีย คือ ยังเนื่องในโลก ขึ้นต่อโลกตามกระแสโลก ได้แก่ความเห็นความเชื่อ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกชีวิต และสังคมที่ถูกต้องตามหลักแห่งความดี เป็นไปตามคลองธรรม ทิฐิระดับนี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณค่า เช่นเห็นว่า ดีชั่ว ถูก ผิด อะไรดีกว่า อะไรเลวกว่า ควรจะเป็น ไม่ควรจะเป็น ตลอดจนเป็นหลักความเชื่อ หลักความเห็นต่างๆ ที่จะรักษาคุณค่าที่พึงงามไว้ ทิฐิระดับนี้ยังเปลี่ยนแปลง ไปตามอิทธิพลของสภาพแวดล้อม และความเป็นไปของสังคม⁵

สัมมาทิฐิ ระดับที่สอง คือ โลกุตตรสัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบระดับโลกุตตระ คือ เหนือโลก ไม่ขึ้นต่อโลก ได้แก่ ความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตาม ความเป็นจริง หรือเข้า

¹ 14/257/159

² 14/256-258/158-159

³ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) , พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 6. หน้า 737.

ใจตามสภาวะของธรรมชาติหรือเข้าใจธรรมชาตินั่นเอง¹ สัมมาทิฏฐิระดับนี้ไม่ขึ้นต่อกาลเทศะเป็นอิสระต่อการหล่อหลอมของสังคม

1.2 ความสำคัญและความจำเป็นของสัมมาทิฏฐิต่อการสร้างพลังชุมชน

ตามปกติ มนุษย์ปุถุชน เมื่อประสบสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรืออยู่ในสถานการณ์ อย่างหนึ่งอย่างใด มักจะแปลความหมาย ให้ความหมายต่อตนเอง ตัดสินใจสิ่งนั้นหรือเหตุการณ์นั้น พร้อมทั้งคิดวาดหวังตั้งเจตจำนง แสดงออกซึ่งพฤติกรรมและการกระทำต่าง ๆ ตามโลกทัศน์ที่แต่ละคนมีอยู่ จึงแน่นอนว่าเหตุการณ์หรือสถานการณ์ อย่างเดียวกัน มนุษย์แต่ละคนจึงแสดงออกซึ่งพฤติกรรมที่แตกต่างกันตามโลกทัศน์ ของแต่ละบุคคล โลกทัศน์ นี้ คือ ทิฏฐินั่นเอง

การสร้างสรรคพลังชุมชนให้เข้มแข็งเพื่อเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน จะมีบุคคลเข้าไปเกี่ยวข้อง 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่อยู่นอกชุมชนที่ลงไปทำงานในชุมชน ได้แก่ นักวิชาการ นักพัฒนา นักวิจัย ทั้งภาครัฐและเอกชน กลุ่มนี้มักจะมีฐานคิดหรือโลกทัศน์ที่ติดยึดอยู่กับสิ่งที่คนได้รับการฝึกฝน อบรม ขัดเกลาจากระบบการศึกษา วิชาการ ความรู้ เทคโนโลยีและวิธีคิดสมัยใหม่ และอีกกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มคนในชุมชน คือตัวชาวบ้าน ตัวชุมชนเอง กลุ่มนี้จะมีระบบวิธีคิดและโลกทัศน์อีกแบบหนึ่ง คือ มีฐานคิดหรือที่เรียกว่าทิฏฐินี้ อยู่ในกรอบของสิ่งที่ตนได้รับการปลูกฝัง ขัดเกลา จากระบบการภายในชุมชนเอง เช่น ความเชื่อดั้งเดิม วัฒนธรรม ประเพณี สิ่งแวดล้อม รวมทั้งภูมิปัญญาดั้งเดิม ที่ได้รับการสั่งสมมาจากบรรพบุรุษ² โลกทัศน์ ฐานคิด หรือทิฏฐิของกลุ่มทั้งสอง จึงแตกต่างกัน การมองสถานการณ์ หรือเหตุการณ์หนึ่ง ๆ จึงแตกต่างกัน มีความเห็น (ทิฏฐิ) ที่ไม่ลงรอยกัน การทำงานร่วมกันจึงเป็นไปด้วยความยากลำบาก และเท่าที่ผ่านมาในสังคมไทยโดยทั่วไปแล้ว กลุ่มชาวบ้านจะเกรงกลัวต่ออำนาจรัฐ จึงมักเป็นฝ่ายถูกกระทำ ถูกบังคับขู่เข็ญ จากกลุ่มนอกชุมชนอยู่เสมอ ผลที่ตามมาคือ การพัฒนานอกจากจะไม่ยั่งยืนแล้ว ยังเป็นการทำลายระบบ ระเบียบ ภูมิปัญญาเดิมของท้องถิ่นที่ชาวบ้านมีอยู่ก่อนให้เสื่อมและสูญสลายไป นี่คือการล้มเหลวของกระบวนการพัฒนา ที่ฝ่ายหนึ่งเป็นผู้กระทำ คิดว่าวิธีการของตนเป็นสิ่งที่ถูกต้องยึดติดความรู้ของตนเป็นใหญ่ (ทิฏฐิพาทาน) เอาตัวเองเป็นศูนย์กลางความถูกต้อง ไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นของอีกฝ่ายหนึ่ง ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งซึ่งเป็นผู้ถูกกระทำที่ยังเกรงกลัวและโอนอ่อนผ่อนตามอำนาจรัฐที่กลุ่มคนนอกชุมชนนำเข้ามา

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 738.

² ดูแผนภาพที่ 1 หน้า 5

นักปราชญ์ นับตั้งแต่ โสเครตีส เพลโต อริสโตเติล ขงจื้อ หรือแม้แต่ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังให้คุณค่า และความหมายใน “ความเป็นมนุษย์” เหนือสิ่งอื่นใด กล่าวคือ มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผล มีคุณงามความดีอยู่ในตัว และที่สำคัญมนุษย์เมื่อเกิดมาแล้วไม่ว่าจะมีชีวิตอยู่ในระดับสภาพสังคมใด ชนชั้นวรรณะใด ไม่ว่าชายหรือหญิง มนุษย์มีสิทธิอย่างเสมอภาคในการที่จะพัฒนาตนเองไปสู่ระดับที่สูงขึ้นหากได้รับโอกาส การสร้างโอกาสให้กันและกันจึงถือเป็นสิ่งที่จำเป็นในการพัฒนามนุษย์

การสร้างโอกาสให้กับกลุ่มคน 2 กลุ่ม ได้พบปะปรึกษาหารือ เปิดและรับฟังความคิดเห็นเห็นอกเห็นใจกัน ต่างฝ่ายต่างใจกว้าง ลดละทิฐิของตน ได้แย้งด้วยเหตุผล เคารพความคิดเห็นของกันและกัน เพื่อหาจุดลงตัวแห่งความคิดเห็นของทั้ง 2 ฝ่าย จนได้ข้อสรุปหรือมติที่ตรงกัน เกิดเป็นโลกทัศน์ร่วมหรือสัมมาทิฐิร่วม เมื่อสามารถสร้างโลกทัศน์ร่วมหรือทิฐิร่วมได้แล้วก็เป็นการง่ายที่จะดำเนินการขั้นต่อไป ดังที่พระพุทธองค์ ตรัสไว้ว่า... สัมมาทิฐิเป็นตัวนำในองค์มรรคเหล่านี้ (มรรคมงคล 8)

สัมมาทิฐิร่วมถือว่าการรวมพลังทางความคิดของชุมชนในทางที่ชอบ ที่ถูกต้อง ดีงาม เป็นกุศลและเป็นตัวนำเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างพลังชุมชน และดังที่กล่าวไว้แล้วว่า สัมมาทิฐิมี 2 ระดับ โลกียสัมมาทิฐิ และโลกุตตรสัมมาทิฐิ และเนื่องจากการสร้างพลังชุมชนนั้นยังเป็นเรื่องที่ข้องแวะติดโลก เป็นไปตามกระแสโลก แนวทางการอธิบายในการศึกษาครั้งนี้จึงมุ่งเฉพาะที่โลกียสัมมาทิฐิเท่านั้น ดังนั้นหากมีคำว่าสัมมาทิฐิที่ปรากฏอยู่ในวิทยานิพนธ์นี้ ให้เข้าใจว่า หมายถึง โลกียสัมมาทิฐิ

1.3 กระบวนการเสริมสร้างสัมมาทิฐิ

สัมมาทิฐิเป็นองค์ประกอบสำคัญของอภิวุฒิคุณมรรค ในฐานะเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติธรรม เป็นตัวนำเบิกช่องทางเข้าสู่องค์มรรคข้ออื่นๆ ซึ่งจะเกิดตามได้เป็นลำดับๆ ไป เป็นจุดเริ่มต้นของการประกอบภารกิจ ดำเนินชีวิตประจำวันในทางที่ถูกต้อง ดีงามเป็นกุศลธรรม ดังนั้นการเสริมสร้างสัมมาทิฐิ ให้เกิดขึ้นในตัวบุคคล กลุ่มคนและชุมชนจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง กระบวนการเกิดสัมมาทิฐิ นั้นพระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในอังกุตรนิคาย ทุกนิบาต ตติยปัณณาสถ์ ความว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ 2 อย่างนี้ 2 อย่างเป็นไฉน คือ การโฆษณาแต่บุคคลอื่น 1. โยนิโสมนสิการ 1. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ 2 อย่างนี้แล¹

และในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก มหาเวทลลสูตร ความว่า

“ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิมีเท่าไร...
ธรรม 2 ประการ คือ ความได้สดับแต่บุคคลอื่น 1. ความทำในใจโดยแยบคาย 1.
เป็นปัจจัยเพื่อเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ”²

จากพุทธพจน์ข้างต้น สัมมาทิฐิ เกิดจากปัจจัย 2 อย่าง คือ การโฆษณาแต่บุคคลอื่น หรือ ความได้สดับแต่บุคคลอื่น และโยนิโสมนสิการ หรือ ความทำในใจโดยแยบคาย

1. การโฆษณาแต่บุคคลอื่น หรือความได้สดับแต่บุคคลอื่น มีคำศัพท์หนึ่งที่ใช้แทนคือ ปรโต โสมะ หมายถึง เสี่ยงจากผู้อื่น การกระตุ้น หรือถูกชักจูงจากภายนอก เช่น การรับฟังคำชี้แนะสั่งสอน เล่าเรียนความรู้ สนทนาซักถาม ฟังคำบอกเล่าชักจูงของผู้อื่น โดยเฉพาะการสดับสัทธรรมจากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตร³ คือ หมายถึงเฉพาะส่วนที่ฟังถูกต้อง

ปรโตโสมะที่ดีจึงเปรียบเสมือนหนึ่งกัลยาณมิตร เป็นองค์ประกอบฝ่ายภายนอก ได้แก่ ปัจจัยทางสังคม อาจเรียกง่าย ๆ ว่าเป็นวิธีการแห่งศรัทธา⁴ คือ เห็นดี เห็นงาม ถูกต้องตามผู้รู้ซึ่งเป็น กัลยาณมิตรชั้นนำ

2. โยนิโสมนสิการ หรือความทำในใจโดยแยบคาย หมายถึง การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น คือ กระทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา รู้จักสืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นออกให้เห็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย⁵ โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยตัณหา อุปาทานของตนเข้าจับ โยนิโสมนสิการ เป็นองค์ประกอบ ฝ่ายภายใน ได้แก่ปัจจัยภายในตัวบุคคล⁶

¹ 20/371/98

² 12/497/443

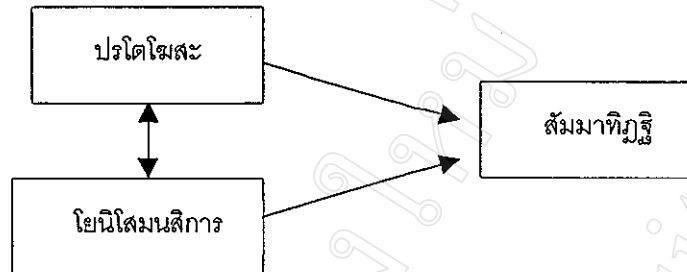
³ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 9. หน้า 80.

⁴ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 6. หน้า 621.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 80.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 621.

เพื่อให้เกิดความเข้าใจง่ายขึ้น สามารถเขียนแผนผังการเสริมสร้างสัมมาทิฐิได้ดังนี้

แผนภาพที่ 4 แสดงการเกิดสัมมาทิฐิด้วยปัจจัย 2 ประการ คือ ปรโตโมสะและโยนิโสมนสิการ

ปัจจัยทั้งสองอย่างนี้ย่อมสนับสนุนซึ่งกันและกัน คือ นอกจากจะอาศัยปรโตโมสะที่ได้รับคำแนะนำ ชักจูงจากผู้อื่นแล้วยังต้องอาศัยการฝึกหัดให้มีความสามารถในการคิดอย่างถูกวิธีด้วยตนเอง หรือมีโยนิโสมนสิการด้วย ความเห็นที่ชอบ ความเข้าใจที่ถูกต้องจึงจะเกิดขึ้นภายในตนเอง

ในการสร้างพลังชุมชน ซึ่งคนทั้งสองฝ่าย คือ กลุ่มคนนอกชุมชนและกลุ่มคนในชุมชน ต่างก็มีโลกทัศน์ มีฐานคิด มีทิฐิที่แตกต่างกัน การสร้างสัมมาทิฐิร่วมแต่ละฝ่ายต้องอาศัยปรโตโมสะ คือ การรับฟังคำแนะนำ คำชี้แจงข้อมูล ความคิดเห็นของแต่ละฝ่าย นำมาคิดพิจารณาโดยแยกกายด้วยตนเอง(โยนิโสมนสิการ) โลกทัศน์ร่วมหรือสัมมาทิฐิร่วม จึงจักสามารถเกิดขึ้นได้

ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ทั้ง 2 ประการนี้ มีหลักบางอย่างที่ควรทราบเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติคือ

1.3.1. ปรโตโมสะ

ดังกล่าวแล้ว ปรโตโมสะ เป็นวิธีการที่เริ่มต้นด้วยศรัทธา คือศรัทธาผู้อื่น แต่ผู้อื่นในที่นี้หมายถึงคนดี มีปัญญา มีคุณธรรม ที่จะชักจูงให้เห็นความจริง มีเหตุผล มีความรัก มีความปรารถนาดี คนเช่นนี้ในทางธรรม เรียกว่า สัตบุรุษ(คนดี) สัตบุรุษนี้จะทำหน้าที่ช่วยเหลือแนะนำ ชักนำสัมมาทิฐิแก่ผู้อื่น เรียกว่า เขามีความเป็นกัลยาณมิตรและเป็นที่ศรัทธาของผู้อื่น เมื่อผู้อื่นศรัทธาแล้วก็สามารถนำความคิดได้ นำพฤติกรรมได้ อาจให้เกิดการเลียนแบบหรือชักจูงให้คิดอย่างถูกต้อง ความสำคัญของปรโตโมสะ หรือ การมีกัลยาณมิตร พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้พอนำมาเป็นตัวอย่างดังนี้

“...ดูกร อานนท์...ก็ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี นี่เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้นทีเดียว”...

“...ดูกร สารีบุตร ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรค ประกอบด้วยองค์ 8 จักกระทำไว้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8...”

“...ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่ยืนก่อน สิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้นเป็นนิมิตมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 คือ ความเป็นผู้มีมิตรที่ดี จันนั่นเหมือนกัน...”

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8...”

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เล็งเห็นคุณธรรมอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ซึ่งจะเกิดให้อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ที่ยังไม่เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เหมือนความเป็นผู้มีมิตรดีเลย...”¹

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เหมือนความเป็นผู้มีมิตรดี...”

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่เหมือนความเป็นผู้มีมิตรดี...”

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะชี้แจงถึงเหตุภายนอก เราไม่เล็งเห็นเหตุ อื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างยิ่งใหญ่ เหมือนความเป็นผู้มีมิตรดี...”²

“...ภิกษุใด ผู้มีมิตรดี มีความยำเกรง มีความเคารพ กระทำตามคำของมิตรดีทั้งหลาย มีสติสัมปชัญญะ ภิกษุนั้นพึงบรรลุดุจรรจนันเป็นที่สิ้นไปแห่งประโยชน์ทั้งปวง โดยลำดับฯ”³

จากพุทธพจน์ที่นำมากล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ผู้ใดมีมิตรดีหรือได้ผู้อื่นมาเป็นกัลยาณมิตร ถือได้ว่าผู้นั้นมีโอกาสที่เข้าถึงซึ่งความเห็นชอบ คือเกิดความคิดดี คิดถูกต้อง เมื่อคิดดีถูกต้อง ก็จะส่งผลต่อพฤติกรรมของผู้นั้น เป็นผู้พูดดี พูดถูกต้อง ทำดี ทำถูกต้อง เป็นลำดับไป

¹ 19/5-165/2-44

² 20/72-112/13-19

³ 25/195/204

การคบหามิตรดีในทางธรรม เรียกว่า “การเสวนาสัตบุรุษ” นอกจากผู้คบหาสัตบุรุษจะได้รับประโยชน์อันยิ่งใหญ่แล้ว ยังจะทำให้ผู้คบหามีคุณสมบัติเป็นสัตบุรุษหรือเป็นคนดีมีความเป็นกัลยาณมิตรต่อผู้อื่นอีกด้วย ดังที่พระพุทธองค์ตรัสคาถาประพันธ์ว่า

“...บุคคลย่อมกระทำบุคคลเช่นใดให้เป็นมิตร และย่อมเข้าไปเสพบุคคลเช่นใด บุคคลนั้นแลเป็นผู้เช่นกับบุคคลนั้น เพราะว่าการอยู่ร่วมกันเป็นเช่นนั้น คนชั่วต้องเสพบุคคลอื่นผู้บริสุทธิ์โดยปกติอยู่ย่อมทำบุคคลอื่นบริสุทธิ์โดยปกติที่ส่องแสงพดลให้ติดเบียนด้วยความชั่ว เหมือนลูกศรที่เข้ายาพิษ ถูกยาพิษติดเบียนแล้ว ย่อมทำลูกศรซึ่งไม่ติดเบียนและให้ติดเบียนด้วยยาพิษฉะนั้น นักปราชญ์ไม่พึงเป็นผู้มีคนชั่วเป็นเพื่อนเลย...คนใดห่อปลาเน่าไว้ด้วยใบหญ้าคาแม้หญ้าคาของคนนั้นย่อมมีกลิ่นเหม็นฟุ้งไป การเข้าไปส่องแสงพดลย่อมเป็นเหมือนอย่างนั้น ส่วนคนใดห่อกุชณาไว้ด้วยใบไม้ แม้ใบไม้ของคนนั้นย่อมมีกลิ่นหอมฟุ้งไป การเข้าไปส่องแสงพดลนักปราชญ์ย่อมเป็นเหมือนอย่างนั้น เพราะเหตุนี้บัณฑิตรู้ความสำเร็จผลแห่งตนดุจห่อใบไม้แล้วไม่พึงเข้าไปเสพบุคคลชั่วผู้เสพบุคคล...”¹

“...บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ ควรทำความสนิทสนมกับพวกสัตบุรุษ บุคคลทราบสัทธรรมของพวกสัตบุรุษแล้วย่อมพ้นทุกข์ทั้งปวง”²

“ภิกษุทั้งหลายสัตบุรุษเกิดมาในตระกูลย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ชนจำนวนมาก (คือ) ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่มารดา บิดา แก่บุตร ภรรยา แก่คนรับใช้ กรรมกรและคนงาน แก่หมู่มิตรเพื่อนร่วมงาน...แก่เหล่าเทวดา...แก่สมณชีพราหมณ์ เปรี๊ยะเหมือนมหาเมฆ ช่วยให้ข้าวกล้าเจริญงอกงาม เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ชนจำนวนมาก ”³

สัตบุรุษมีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อผู้คบหาถึงเพียงนี้ มนุษย์ปุถุชน ไม่ว่าจะอยู่ในเพศบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ล้วนต้องการเป็นสัตบุรุษและต้องการสัตบุรุษมาเป็นมิตร ลักษณะเฉพาะตัวของสัตบุรุษ มีหลักธรรม 7 ประการ ที่เรียกว่า สัปปริสธรรม หรือ ธรรมของสัตบุรุษหรือธรรมของคนดี⁴

¹ 25/254/260-261

² 15/85/24

³ 23/128/249

⁴ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 6, หน้า 627.

สัปปริสธรรม 7 ประการ มีอะไรบ้างและมีความหมายอย่างไร พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในธัมมัญญสูตร
อังกุตตรนิกาย สัตตตนิบาต¹ ว่า

“ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม 7 ประการ เป็นผู้ควรแก่
การค้ำับ ฯลฯ เป็นนาบุญ ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า ธรรม 7 ประการ เป็นไหน ?

ดูกรภิกษุทั้งหลายภิกษุในธรรมระเบียบวินัยนี้เป็นธัมมัญญ รู้จักรธรรม 1.
อรรถัญญ รู้จักรรรถ 1. อรรถัญญ รู้จักรตณ 1. มัตตัญญ รู้จักรประมาณ 1.
กาลัญญ รู้จักรกาล 1. ปริสสัญญ รู้จักรบริษัท 1. ปุคคลปโรปรัญญ รู้จักรบุคคล 1.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นธัมมัญญ อย่างไร ภิกษุในธรรมระเบียบ
วินัยนี้ย่อมรู้ธรรม คือ สุตตะ เคยยะ ไวยากรณ์ะ คาถา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาดกะ
อัปวุตธรรม เวทลล²

ภิกษุเป็นอรรถัญญอย่างไร ภิกษุในธรรมระเบียบวินัยนี้ย่อมรู้จักเนื้อ
ความแห่งภาษิตนั้นๆ ว่า นี่เป็นเนื้อความแห่งภาษิตนี้ หากภิกษุไม่รู้เนื้อความ
แห่งภาษิตนั้นๆ ว่า นี่เป็นเนื้อความแห่งภาษิตนี้ๆ เราไม่พึงเรียกว่าเป็นอรรถัญญ

ภิกษุเป็นมัตตัญญอย่างไร ภิกษุในธรรมระเบียบวินัยนี้ย่อมรู้จักตนว่า
เราเป็นผู้มีศรัทธา ศีล สุตตะ จาคะ ปัญญา ปฏิภาณ เพียงเท่านี้ ถ้าภิกษุไม่พึงรู้
จักตนว่า เราเป็นผู้มีศรัทธา ศีล ฯลฯ เราก็ไม่พึงเรียกว่า เป็นอรรถัญญ

ภิกษุเป็นกาลัญญอย่างไร ภิกษุในธรรมระเบียบวินัยนี้ รู้จักรประมาณ
ในการรับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัย ภาสัชบริหาร หากภิกษุไม่รู้
จักรประมาณในการรับจีวร...เราไม่พึงเรียกว่าเป็นมัตตัญญ

ภิกษุเป็นปริสสัญญอย่างไร ภิกษุในธรรมระเบียบวินัยนี้ ย่อมรู้จักกาลว่า
นี่เป็นกาลเรียน นี่เป็นกาลสอบถาม นี่เป็นกาลประกอบความเพียร นี่เป็นกาล
หลักเร้น หากภิกษุไม่รู้จักรกาลว่า นี่เป็นกาลเรียน... เราไม่พึงเรียกเป็น กาลัญญ

ภิกษุเป็นปริสสัญญ อย่างไร ภิกษุในธรรมระเบียบวินัยนี้ ย่อมรู้จักบริษัท
ว่า นี่เป็นบริษัทกษัตริย์ นี่เป็นบริษัทคฤหบดี นี่เป็นบริษัทสมณะ ในบริษัทนั้น
เราพึงเข้าไปหาอย่างนี้ พึงยืนอย่างนี้ พึงทำอย่างนี้ พึงนั่งอย่างนี้ หากภิกษุไม่รู้ว่
นี้บริษัทกษัตริย์... เราไม่พึงเรียกว่าปริสสัญญ

¹ 23/65/91-93

² สุตตะทั้ง 9 นี้ เรียกว่า นวัคคสัตตสุตตานิ ความหมายของสุตตะแต่ละอย่าง ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ.
ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 9. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2539) หน้า
261-262.

ภิกษุ เป็นบุคคลปโรปริญญ อย่างไร ภิกษุในธรรมะเบียบวินัยนี้ เป็นผู้รู้จักบุคคลโดย 2 ส่วน คือบุคคล 2 จำพวก คือพวกหนึ่งต้องการเห็นพระอริยะ อีกพวกหนึ่งไม่ต้องการเห็นพระอริยะ

บุคคลที่ต้องการเห็นพระอริยะก็มี 2 จำพวก คือ พวกหนึ่งตั้งใจฟังธรรม พวกหนึ่งไม่ตั้งใจฟัง

บุคคลตั้งใจฟังธรรมก็มี 2 จำพวก คือ พวกหนึ่งฟังแล้วทรงจำธรรมไว้ อีกพวกหนึ่งนั้นฟังแล้วไม่ทรงจำไว้

บุคคลที่ฟังธรรมแล้วทรงจำธรรมไว้ ก็มี 2 จำพวกคือ พวกหนึ่งพิจารณาเพื่อความแห่งธรรม พวกหนึ่งไม่พิจารณาเพื่อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้

บุคคลที่พิจารณาเพื่อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ ก็มี 2 จำพวก พวกหนึ่งรู้ธรรมรู้ธรรมและปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม พวกหนึ่งหารู้ธรรมรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไม่

บุคคลที่รู้ธรรมรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ก็มี 2 จำพวก พวกหนึ่งปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของตน ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น พวกหนึ่งปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของตนและเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น"

เนื่องจากพุทธพจน์ข้างต้นค่อนข้างที่จะเป็นภาษารธรรม ดังนั้นการตีความและอธิบายความหมายเพื่อใช้กับบุคคลทั่วไปให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้น ผู้ศึกษาจึงอ้างอิงจากการตีความและอธิบายความหมายของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)¹ ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป เป็นหลักคือ

1. ัมมัญญตา คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมดา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล เช่นภิกษุรู้ว่าหลักธรรมข้อนั้นๆ คืออะไร มีอะไรบ้าง พระมหากษัตริย์ ทรงทราบว่ หลักการปกครองตามราชประเพณีเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง รู้ว่าจะต้องกระทำเหตุอันนี้ๆ หรือ กระทำตามหลักการข้อนี้ๆ จึงผลที่ต้องการอันนั้นๆ เป็นต้น

2. อัตถัญญตา คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำ หรือความเป็นไปตามหลัก เช่น รู้ว่าหลักธรรมหรือภาสิตข้อนั้นๆ มีความหมายว่าอย่างไร หลักธรรมนั้นๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร กำหนดไว้หรือพึงปฏิบัติเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร การที่ตนกระทำอยู่มีความมุ่งหมายอย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง ดังนี้ เป็นต้น

¹ พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต),พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.พิมพ์ครั้งที่ 9.หน้า 244-245

3. **อัตตัญญูตา** ความรู้จักตน คือ รู้ว่าเรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ความสามารถ ความถนัดและคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสม และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

4. **มัตตัญญูตา** ความรู้จักประมาณ คือ ความพอดี เช่นภิกษุรู้จักประมาณในการรับและบริโภคปัจจัยสี่ คฤหัสถ์รู้จักประมาณในการใช้จ่ายโภคทรัพย์ พระมหากษัตริย์รู้จักประมาณในการลงทัณฑ์อาญาและในการเก็บภาษี เป็นต้น

5. **กาลัญญูตา** ความรู้จักกาล คือรู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่จะต้องใช้ในการประกอบกิจ กระทำหน้าที่การงาน เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะสมเวลา เป็นต้น

6. **ปริสฺสัญญูตา** ความรู้จักบริษัท คือรู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้กิจริยาที่จะประพฤติดต่อชุมชนนั้นๆ ว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิจริยาอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้ เป็นต้น

7. **บุคคลัญญูตา หรือบุคคลปโรปรัญญูตา** ความรู้จักบุคคล คือ รู้ความแตกต่างแห่งบุคคล โดยอรรถาด้วย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใครๆ ยิ่งหรือหย่อนอย่างไร และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆ ด้วยดี ว่าควรคบหรือไม่ จะใช้ จะดำเนิน ยกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร เป็นต้น

การนำหลักสัปปริสฺสธรรม มาประยุกต์ใช้ในการสร้างสัมมาทิฐิ

ผู้ใดอยู่ใกล้สัตบุรุษ เสวนาสัตบุรุษ ย่อมเป็นสัตบุรุษ ขณะเดียวกันผู้เป็นสัตบุรุษก็สามารถทำให้ผู้เสวนาด้วยเป็นสัตบุรุษได้เช่นกัน ในการสร้างพลังชุมชนให้เข้มแข็ง ดังกล่าวแล้วว่าผู้ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับประกอบด้วยคน 2 กลุ่ม คือ กลุ่มคนนอกชุมชนและกลุ่มคนในชุมชน ซึ่งจะต้องร่วมกันทำงาน โดยเริ่มต้นที่การสร้างสัมมาทิฐิร่วมกัน และปัจจัยที่สร้างเสริมให้เกิดสัมมาทิฐิประการหนึ่ง คือ ปรโตโมสะ หรือความมีกัลยาณมิตร และความเป็นกัลยาณมิตรจะเกิดขึ้นได้บุคคลนั้นต้องมีคุณลักษณะหรือคุณสมบัติของการเป็นคนดีหรือเป็นสัตบุรุษ

ทั้งกลุ่มคนนอกชุมชนและกลุ่มคนในชุมชน จึงควรใช้หลักสัปปริสฺสธรรมทั้ง 7 ประการมาใช้ในการพัฒนาคุณสมบัติของตนเองให้มีความเป็นสัตบุรุษ กล่าวคือ

1. **ธัมมัญญูตา** คนทั้ง 2 กลุ่ม จะต้องรู้ถึงหลักความจริงของเหตุและผล เช่น รู้ว่า ตนเองกำลังประสบกับปัญหาอะไร มีสาเหตุมาจากอะไร เราจะใช้หลักการใด วิธีการใด แก้ไขและรู้ว่าการกระทำเช่นนี้ จะเกิดผลที่ดีที่ตนต้องการหรือไม่ อย่างไร

2. **อัตถิยัญญา** คนทั้ง 2 กลุ่ม จะต้องรู้ว่า สิ่งที่ตนคิด กำลังปรึกษาหารือ และกระทำตาม หลักการหรือวิธีการนั้นๆ จะได้ประโยชน์อะไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง มองเห็นเป้าหมาย ว่าตนกำลังทำสิ่งนั้นเพื่ออะไร

3. **อิตถิยัญญา** คนทั้ง 2 กลุ่ม ต้องรู้จักตนเอง คือรู้ว่าตนเองมีความรู้ ความสามารถ อยู่ใน ฐานะอะไร ทั้งนี้เพื่อเป็นการประเมินศักยภาพของตนเองว่า มีกำลังมากน้อยเพียงใด แล้วใช้สรรพ กำลังที่มีอยู่นั้นประพฤตินั้นให้เหมาะสม พอเหมาะพอดี พร้อมกันนี้กลุ่มคนทั้งสองต้องหมั่นตรวจสอบ ตนเอง แก้ไข ปรับปรุงตนเองให้ดีขึ้นอยู่เสมอ

4. **มัตถิยัญญา** คนทั้ง 2 กลุ่ม จะต้องมีความพอเหมาะพอดีในการใช้ทรัพยากรต่างๆ ในอัน ที่จะนำแก้ไข หรือพัฒนาวิธีการดำรงชีวิต เช่น เมื่อต้องการแก้ไขปัญหาใดปัญหาหนึ่ง จำเป็นจะต้อง ใช้ทรัพยากร ทุน แรงงาน ในท้องถิ่น ก็ใช้ให้พอเหมาะพอดี ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อน เกินกำลัง ความสามารถของชุมชน เป็นต้น

5. **กาลยัญญา** คนทั้ง 2 กลุ่ม ต้องรู้จักเลือกเวลาอันเหมาะสม เช่น เวลาว่างจากการงาน ประจำ อาจจะเป็นตอนเย็นหลังจากที่ชาวบ้านกลับจากการทำไร่ทำนาแล้ว เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อความ พร้อมเพรียงพร้อมที่จะทำงานร่วมกัน การมาตามนัดหมาย ตรงต่อเวลา ใช้เวลาแต่พอเหมาะ ก็เป็น สิ่งจำเป็นในการทำงานร่วมกัน

6. **ปริสยัญญา** คนทั้ง 2 กลุ่ม ต่างรู้ความเป็นมาเป็นไปซึ่งกันและกัน กลุ่มชาวบ้านรู้ว่า กลุ่ม นอกชุมชนเข้ามาเพื่ออะไร มีหน้าที่อะไร ในขณะที่กลุ่มคนนอกชุมชนต้องรู้ประวัติความเป็นมาของ ชุมชน โครงสร้างชุมชน ระบบระเบียบการปกครองของชุมชน ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม ของชุม ชนเป็นอย่างไร ทั้งนี้เพื่อเมื่อเข้าไปแล้วไม่เกิดความขัดแย้ง แปรกแยกทางความคิด แบ่งเขาแบ่งเรา เป็นต้น

7. **ปุคคปโรปรัญญา** คนทั้ง 2 กลุ่มต่างรู้แนวทาง วิธีการ ที่จะปฏิบัติต่อกัน(เพราะรู้ว่า แต่ละคนมีความแตกต่างกัน) จะแนะนำชี้แจงความคิดเห็นหรือประสบการณ์ของตนเองอย่างไรให้อีก ฝ่ายหนึ่ง เข้าใจและมองเห็นภาพอย่างชัดเจน มีลักษณะของความเป็นทูตที่ดี¹ ที่จะสื่อเรื่องราวให้อีกฝ่ายหนึ่งรับรู้

การนำหลักสัปปริสธรรมมาประยุกต์ใช้ โดยสรุปคือ การมองเหตุการณ์ สถานการณ์ต่างๆ รอบๆ ตัว แล้วพิจารณาจนเข้าใจ นั่นก็คือการสร้างเหตุผลด้วยการตอบปัญหาว่า ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น เมื่อหาคำตอบแล้วจะทำให้รู้จักว่า ตนจะเกี่ยวข้องได้อย่างไร รู้จักกาล และจังหวะอันเหมาะสมที่จะ เข้าไปเกี่ยวข้อง รู้จักเข้าใจตนเอง ประเมินตนเองว่าอยู่ในฐานะอะไร มีความรู้ความสามารถเพียง

¹ วิธีการทูต ดูหน้า 64

พอหรือไม่ พร้อมหรือไม่ อีกฝ่ายหนึ่งหรืออีกกลุ่มหนึ่งคิดเห็นขัดแย้งหรือสนับสนุนอย่างไร ระดับความแตกต่างของแนวคิดมากน้อยแค่ไหน ถ้ามองออกเข้าไปเกี่ยวข้องกับถูกต้อง ก็จะเกิดผลดีในการประสานความคิดเป็นของแต่ละกลุ่มได้

การนำหลักสัปปริสธรรมทั้ง 7 ประการมาประยุกต์ใช้ในการสร้างพลังชุมชนไม่จำเป็นต้องเรียงตามลำดับข้อ สามารถนำข้อใดข้อหนึ่งขึ้นก่อนก็ได้ หรือปฏิบัติพร้อมๆ กัน ผลผสมผสานกันไป ทั้งนี้แล้วแต่เหตุการณ์ หรือสถานการณ์ หรือปัญหาที่เกิดขึ้น

สัปปริสธรรมนี้ เป็นคุณสมบัติเฉพาะตัวที่มีอยู่ในตัวเอง(เป็นคุณสมบัติภายใน) และเป็นเครื่องหมายของสัตบุรุษ อย่างไรก็ตาม กัลยาณมิตรยังจะต้องมีคุณสมบัติเฉพาะสำหรับทำหน้าที่ต่อผู้อื่นด้วยจึงจะได้ชื่อว่าเป็นกัลยาณมิตรที่สมบูรณ์ โดยเฉพาะจะต้องมีคุณสมบัติขั้นพื้นฐานที่เรียกว่า "กัลยาณมิตรธรรม 7 ประการ" ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสได้ไว้ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม 7 ประการ ควรเสพควรคบเป็นมิตร ควรเข้าไปนั่งใกล้ ธรรม 7 ประการ เป็นไหน คือ ปิโย ภิกษุเป็นที่รักใคร่พอใจ 1. ครุ เป็นผู้นำเคารพ 1. ภาวนียโย เป็นผู้ควรสรรเสริญ 1. วัดตา จะเป็นผู้ฉลาดพูด 1. วจนักขโม เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ 1. คัมภีรญจะ กถัง กัตตา พูดถ้อยคำลึกซึ้ง 1. ใน จัฏฐานะ นิโยชเย ไม่ชักนำไปในทางที่ไม่ดี 1”¹

ความหมายของกัลยาณมิตรธรรมตามพจนานุกรมพุทธศาสตร์² คือ

- 1) ปิโย น่ารัก ในฐานะเป็นที่สบายใจและสนิทสนม ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษาได้ตาม
- 2) ครุ นำเคารพ ในฐานะประพาสสนทนาควรแก่ฐานะ ให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้ และปลอดภัย
- 3) ภาวนียโย นำเจริญใจ นำยกย่อง ในฐานะทรงคุณ คือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริงทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงตนอยู่เสมอ ควรเอาอย่าง ทำให้ระลึก และเอ่ยอ้าง ด้วยความซาบซึ้งภาคภูมิใจ
- 4) วัดตา จะ รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูด อะไร อย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือนเป็นที่ปรึกษาที่ดี
- 5) วจนักขโม อดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมทั้งจะรับฟังคำปรึกษา ชักถามคำเสนอแนะ วิพากษ์วิจารณ์ อดทนฟัง ไม่เบื่อ ไม่ฉุนเฉียว

¹ 23/34/33

² พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 9, หน้า 238.

6) คัมภีร์จะ กัง กัดดา แดงเรื่องลึกล้ำได้ สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจ และให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

7) ใน จักรฐาน นิโยชเย ไม่ชักนำในอฐานะ คือไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล หรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย

การนำหลักกัลยาณมิตรธรรม มาประยุกต์ใช้ในการสร้างสัมมาทิฐิร่วม

1) ปิโย ทำตัวน่ารัก ต่างฝ่ายต่างสร้างความเป็นกันเอง สนับสนุน รู้สึกมีเพื่อน ไม่แบ่งแยก ว่าเราว่าเขาแต่คอยได้ตามทุกข์สุข ทั้งเรื่องส่วนตัวและส่วนรวม เหมือนมีเพื่อนคอยดูแลตลอดเวลา

2) ครุ นำเคารพ การสร้างความหนักแน่น มีหลักการ มีคุณธรรม เป็นหลักให้กันและกัน ทำให้เกิดความรู้สึกมั่นคงปลอดภัย

3) ภาวนีโย แต่ละฝ่ายต้องมีความรู้จริง หากยังไม่มีความรู้ ความสามารถเพียงพอ ต้องปรับปรุงและพัฒนาตนเองอยู่เสมอ เช่น กลุ่มคนนอกชุมชนต้องมีความรู้จริงว่า ทฤษฎี เทคโนโลยีต่างๆ ที่นำเข้ามาสู่ชุมชน นั้น สามารถนำมาใช้ได้และเกิดประโยชน์จริง ขณะเดียวกันคนในชุมชนนั้นก็ต้องรู้ ว่าปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่นั้น มีสาเหตุมาจากอะไร จะแก้ไขด้วยทฤษฎีวิธีการใด เป็นต้น

4) วัตตา จะ นอกจากจะมีความรู้ หรือรู้สึกอยู่ในใจแล้ว ยังต้องแสดงออกมาเป็นรูปธรรม ด้วย คือ การบอกกล่าว แนะนำ ชี้แจงให้เกิดความสบายใจ คือพูดเป็น พูดแล้วเกิดผลตามมา นั่นคือ ต้องรู้จักเวลา เมื่อไรควรพูดอะไร อย่างไร มีคุณสมบัติของการเป็นนักการทูต พร้อมทั้งคอยชี้แนะจุดบกพร่องของอีกฝ่ายหนึ่งพร้อมทั้งให้คำแนะนำ ตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี

5) วจนิกขโม อุดหนุนถ้อยคำ เน้นอนว่า ทุกคนย่อมมีความแตกต่างกันในด้านความคิด ไม่มีใครจะบังคับให้ใครมาคิดเห็นเหมือนตนเองได้ ดังนั้นการอดทนฟังเรื่องราวที่แตกต่างจากความคิดของตนเองจึงเป็นสิ่งที่พึงกระทำ เพราะไม่แน่ว่าอาจจะได้ความคิด ทฤษฎีที่แปลกใหม่ ที่อาจจะดี สามารถปฏิบัติได้ดีกว่าความคิดของตนเอง หรือแม้การอธิบายบอกกล่าวอาจจะยังไม่ชัดเจน การสงสัยได้ถามแม้จุจิก ก็ควรจะอดทนต่อการซักถามไล่เลียงแล้วตอบคำถาม ชี้แจง จนกระทั่งเกิดความเข้าใจชัดเจน ทั้งไม่ห่อถอย ไม่ปล่อยปละละเลยต่อคำถาม เอาใจใส่ อดทนต่อการที่จะแนะนำสั่งสอน

6) คัมภีร์จะ กัง กัดดา เป็นผู้ที่สามารถสื่อเรื่องราวต่างๆ เหตุการณ์ต่างๆ สถานการณ์ต่างๆ พร้อมทั้งแนวคิด ทฤษฎี ที่ตนได้รับรู้มาให้อีกฝ่ายหนึ่งเข้าใจได้ คือ มีวิธีการสอนหรือปรึกษาหารือ ที่เหมาะสมกับกาลเทศะ และเหมาะสมกับผู้ร่วมสนทนาให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

7) ใน จักรฐาน นิโยชเย ไม่ชักจูงไปสู่สิ่งเหลวไหลไร้สาระ หรือในทางที่เสียหาย เช่น สร้างความแตกแยกในชุมชน ทำลายวัฒนธรรมอันดีงามของชุมชน ปลุกปั่น ยุยงคนในชุมชนโดยไร้เหตุผล

หรือแม้แต่คิดและทำให้งานของตนเสร็จๆไปตามนโยบายของรัฐที่ส่งมาโดยที่ไม่ใช่สิ่งที่ชุมชนต้องการเลย เป็นต้น

ในการปรึกษาหารือ เพื่อผสมผสานความคิดเห็นในการมองปัญหาหรือสถานการณ์ใดๆ ให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันตรงกัน แต่ละฝ่ายจะต้องมีความรู้จริง สามารถอธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจได้ หากผู้อื่นไม่เห็นด้วยต้องรับฟังเสียงวิพากษ์วิจารณ์ อีกทั้งสามารถแนะนำ ชี้แนวทาง ในกรณีที่ผู้อื่นเข้าใจผิดให้มีความเข้าใจที่ถูกต้อง ไม่แบ่งฝ่ายเขาฝ่ายเรา แต่มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน เป็นกันเอง คิดอย่างไร พูดอย่างนั้น ทำอย่างนั้น สร้างความเชื่อมั่น จริงใจ ให้ความอบอุ่นใจแก่เพื่อนร่วมงาน รวมทั้งกัลยาณมิตรต้องมีน้ำใจต่อกันด้วย¹ ความมีกัลยาณมิตร จึงเป็นการช่วยเหลือให้อีกฝ่ายหนึ่งพึ่งตนเองช่วยตนเองและมีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น

หลักธรรมส่งเสริมความเป็นกัลยาณมิตร

นอกจากกัลยาณมิตรจะมีคุณสมบัติภายในตัวที่เรียกว่าสัปปริสธรรมและมีคุณสมบัติเฉพาะสำหรับทำหน้าที่ต่อผู้อื่นโดยตรงแล้ว ยังมีหลักธรรมส่งเสริมความเป็นกัลยาณมิตร เพื่อทำหน้าที่ต่อผู้อื่นให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และให้ผู้คบหาเสวนาด้วยเกิดสัมมาทิฐิมีความเห็นชอบและตรงกัน หลักธรรมเหล่านี้ แม้พระพุทธองค์จะมีได้ระบุเป็นข้อกำหนดคุณสมบัติของกัลยาณมิตรโดยตรง แต่ในเชิงปฏิบัติทางสังคมสามารถนำหลักธรรมคำสอนดังกล่าวนี้มาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาหรือพัฒนาสังคมได้ โดยเฉพาะหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการลดการยึดถือตนเองเป็นใหญ่เอาตนเป็นที่ตั้ง แต่ให้รับฟังผู้อื่นโดยปราศจากอคติใดๆ (อคติ 4) หลักธรรมที่ช่วยว่าการสื่อสาร ให้ข้อมูลเพื่อสื่อความหมายให้ตรงกัน (วิธีการพูด) หลักธรรมที่ว่าด้วยการคิดพิจารณาไตร่ตรองไม่เชื่ออะไร ยึดถืออะไร โดยง่าย (กาลามสูตร) และหลักธรรมที่ช่วยเสริมสร้างความสามัคคี ประองดองในหมู่คณะเป็นต้น ซึ่งแต่ละหลักธรรมจะกล่าวในรายละเอียดต่อไปนี้

1. การลดความยึดมั่นถือมั่น ด้วยอำนาจกิเลส การลดความยึดติดอันเนื่องมาจากตัณหา เอาตัวเองเป็นที่ตั้งโดยอาศัยวิธีการคิดแบบหลักธรรมปฏิจจสมุปปาท² ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ว่าด้วยการเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายเพราะอาศัยกันหรือเป็นเหตุปัจจัยกันและกัน

¹ หลักธรรมอันแสดงถึงน้ำใจไมตรีและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี คือ สาราณียธรรม 6 ดูหน้า 86

² ดู พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต)พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม พิมพ์ครั้งที่ 9. หน้า 305

ปัจจัยสมุปบาทมีองค์ธรรมหรือหัวข้อ 12 ข้อ ซึ่งแสดงถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดอุปาทาน¹ และอุปาทานก่อให้เกิดภพ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ปัจจัยสมุปบาทเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ นี้เราเรียกว่า ปัจจัยสมุปบาทฯ”

“ก็เพราะอวิชชาอันแหละดับด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้...”²

“ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ก็ชราและมรณะเป็นไฉน ความแก่ภาวะของความแก่...ความเสื่อม แห่งอายุ ความแก่ห่อหมของอินทรีย์...ก็มรณะเป็นไฉน ความเคลื่อน ภาวะของความเคลื่อน ความทำลาย ความตาย ความแตกแห่งขันธ ความทอดทิ้งซากศพ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ จากหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์เหล่านั้นๆ นี้เรียกว่าชราและมรณะฯ ...ก็ชาติ เป็นไฉน ความเกิด ความบังเกิด ความหยั่งลง เกิด เกิดจำเพาะ ความปรากฏแห่งขันธ ความได้อายตนะครบในสัตว์หมู่นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ นี้เรียกว่าชาติฯ...ก็ภพเป็นไฉน ภพ 3 เหล่านี้

¹ อุปาทาน คือ ความยึดมั่น ถือนั่นด้วยอำนาจกิเลส 4 อย่าง คือ

1. กามอุปาทาน ความยึดมั่นในกาม
2. ทิฏฐอุปาทาน ความยึดมั่นในทิฏฐิ
3. สีลัพพตอุปาทาน ความยึดมั่นในศีลและพรต
4. อัตตวาตูปาทาน ความยึดมั่นในภาวะว่าตน

² 16/2-3/1-2

คือ กามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สีสัตตูปาทาน อัตตวาตูปาทาน นี้เรียกว่า
อุปาทานฯ ...ก็ตัณหาเป็นไฉน ตัณหา 6 หมวด เหล่านี้คือ รูปตัณหา สัท
ตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา อัมมตัณหา นี้เรียกว่า ตัณหาฯ...
ก็เวทนาเป็นไฉน เวทนา 6 หมวด เหล่านี้คือ จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัส
สชาเวทนา ฆานะสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา
มโนสัมผัสสชาเวทนา นี้เรียกว่าเวทนาฯ...ก็ผัสสะเป็นไฉน ผัสสะ 6 หมวดเหล่านี้
คือ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส นี้เรียก
ว่า ผัสสะฯ...ก็สฬายตนะเป็นไฉน อายตนะคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้เรียกว่า
สฬายตนะฯ...ก็นามรูปเป็นไฉน เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ นี้เรียก
ว่า นาม มหาภูตรูป 4 และรูปที่อาศัยมหาภูต 4 นี้เรียกว่ารูป นามและรูป ดัง
พรรณนามานี้ เรียกว่า นามรูปฯ...ก็วิญญานเป็นไฉน วิญญาน 6 หมวดเหล่านี้
คือ จักขุวิญญาน โสตวิญญาน ฆานะวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน
มโนวิญญาน นี้เรียกว่าวิญญานฯ...ก็สังขารเป็นไฉน สังขาร 3 เหล่านี้คือ กาย
สังขาร วจสังขาร จิตสังขาร นี้เรียกว่าสังขารฯ...ก็อวิชชาเป็นไฉน ความไม่รู้ใน
ทุกข์ ความไม่รู้ในเหตุเกิดแห่งทุกข์ ความไม่รู้ในความดับทุกข์ ความไม่รู้ใน
ปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับทุกข์ นี้เรียกว่า อวิชชา ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะ
อวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาน...ดังพรรณนา
มาจะนี้ ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้”¹

จากหลักปัจจุสมุปบาท แสดงให้เห็นถึง อาการที่สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่อง
อาศัยเป็นเหตุปัจจัยต่อกัน พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เห็นหลักแห่งความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา สิ่งทั้ง
หลายไม่สามารถมีอยู่โดดเดี่ยวโดยตัวของมันเอง ไม่มีความคงเดิมแม้ขณะเดียว เพราะเหตุดังนี้
พระพุทธองค์จึงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

“...เพราะเหตุดังนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น
เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ ...”²

นี่คือ หลักธรรมดาทั่วไป ของการเกิด การดับของสรรพสิ่ง รวมทั้งความทุกข์และปัญหาที่เกิดขึ้น
ขึ้นในสังคมด้วยซึ่งต่างก็มีเหตุปัจจัยมีที่มา การนำหลักปัจจุสมุปบาทมาแสดง ณ ที่นี้ มิได้มุ่งเน้น
อธิบายหลักธรรมที่ลึกซึ้งเพื่อดับทุกข์ บรรลุพระนิพพาน แต่นำมาเพื่อแสดงให้เห็นว่า ปัญหาสังคม

¹ 16/6-17/3-4

² 16/237/106-107

ต่างๆ ย่อมมีเหตุปัจจัยหรือที่มา ถ้ามองเห็นเหตุแห่งปัญหาย่อมสามารถแก้ปัญหาได้ตรงจุดและตัดปัญหาได้ที่ต้นเหตุ ปัญหาทุกอย่างเมื่อเกิดขึ้นได้ ก็ย่อมดับได้ และมีทางแก้ไขเสมอ

ในการนำวิธีคิดตามหลักปัจจุสมุปบาทมาสร้างเสริมความเป็นกัลยาณมิตรและสร้างสัมมาทิฐิร่วมกันก็สามารถทำได้ เพราะหากแต่ละฝ่ายมีความเข้าใจในวิธีคิดตามหลักธรรมปัจจุสมุปบาท ก็จะสามารถทำให้ตนเองมองเหตุการณ์และสถานการณ์หนึ่งๆ ด้วยความเข้าใจว่า สิ่งที่เกิดขึ้นและเป็นอย่างนั้นเกิดจากเหตุปัจจัยหลายอย่างหนุนเนื่องเป็นปัจจัยอาศัยกันให้เกิดสิ่งนั้น และสิ่งนั้นก็มิได้เป็นภาพที่หยุดนิ่ง แต่เคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลง (Dynamic) อยู่ตลอดเวลา การแก้ไขสิ่งนั้นก็ต้องกลับมาสืบค้นหาเหตุปัจจัย แล้วดับที่เหตุ สิ่งนั้นก็ดับไป และนอกจากนี้ความเข้าใจในปัจจุสมุปบาทยังทำให้เข้าใจในความแตกต่างระหว่างบุคคลด้วยโดยเฉพาะเรื่องระบบคิด วิธีคิด หรือฐานคิดของแต่ละบุคคล ก็ย่อมแตกต่างกันเป็นธรรมดา เพราะต่างคนต่างมีเหตุปัจจัยมีที่มาของการสั่งสมฐานความคิดหรือทิฐิของตน ฐานความคิดของกลุ่มคนในชุมชนเป็นอย่างหนึ่ง ฐานคิดของกลุ่มคนนอกชุมชนเป็นอีกอย่างหนึ่ง ถือว่าเป็นธรรมดาเช่นเดียวกัน หากเข้าใจเช่นนี้ได้จะไม่เกิดความขัดแย้งทางความคิดของคนในกลุ่ม มองผู้อื่นด้วยความเข้าใจ การพยายามเข้าใจผู้อื่นก็คือการลดความยึดมั่นถือมั่นเอาตนเองเป็นศูนย์กลางแห่งความถูกต้องนั่นเอง

มีหลักธรรมสำคัญประการหนึ่งที่เป็นเครื่องกีดขวางและเป็นอุปสรรคต่อการรับฟังและพยายามทำความเข้าใจในผู้อื่น ซึ่งทุกฝ่ายจะต้องลด ละและขจัดออกไปจากตัวตน หลักธรรมนี้พระพุทธองค์ เรียกว่า “ปัญจธรรม”

2. การขจัดปัญจธรรม ปัญจธรรมเป็นกิเลส เครื่องเน้นซ้ำ กิเลสที่เป็นตัวการทำให้เกิดปรุงแต่งยึดถือผิดพลาดทำให้ถอยห่างออกไปจากความเป็นจริงที่ง่าย ๆ เปิดเผย ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ และขัดขวางไม่ให้เข้าถึงความจริงหรือทำให้ไม่อาจแก้ปัญหาอย่างถูกทางตรงไปตรงมา¹ พระพุทธองค์ตรัสไว้ใน ขุททกนิกาย มหานิเทศ เกี่ยวกับปัญจธรรมหรือธรรมเป็นเครื่องให้เน้นซ้ำ ว่า มีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ ตัณหา ทิฐิ มานะ²

ตัณหา คือ ความทะยานอยาก ความปรารถนาที่จะบำรุงบำเรอ ประนเปรอดตน ความอยากได้อะไร³ กล่าวง่ายๆ คือ การเห็นแก่ตัว การเห็นแก่ผลประโยชน์ส่วนตน ความโลภ เมื่อมีความโลภ ความปรารถนาส่วนตนเข้ามาเกี่ยวข้องแล้ว สิ่งใดที่ผ่านเข้ามาให้ปัญญาพิจารณาก็ถูกบิดเบือน

¹ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 9, หน้า 111

² 29/505/300

³ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), เรื่องเดียวกัน, หน้า 111.

เพื่อจะโน้มน้าวเข้าหาประโยชน์ส่วนตน สิ่งใดขัดกับประโยชน์ส่วนตน สิ่งนั้นก็จะถูกตัดทิ้ง สิ่งใดที่จะให้ตัวได้ สิ่งนั้นจะถูกชักเข้ามา แม้จะไม่ถูกต้องก็ตาม เข้าทำนองความอยากได้ อยากมี อยากเป็น อยากไม่ได้ อยากไม่มี อยากไม่เป็นของตน

ทิฐิ ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ทิฐิคือ ความยึดมั่น ความเห็น ยึดมั่นในหลักการในทฤษฎีในความคิดเห็นในความเชื่อถือ หรือแม้แต่อุดมการณ์ของตนอย่างเหนียวแน่น ชนิดที่เหมือนกับว่าอัดอะไรไว้เต็ม ไม่สามารถจะรับฟังอะไรใหม่ได้อีก เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะอุปสรรคต่อการเสริมสร้างปัญญา เพราะถ้าเราได้รับฟัง ทฤษฎี ความคิด ความเชื่อ หรือหลักการอะไรเข้ามาเป็นสิ่งแรก แล้วยึดเกาะสิ่งนั้นเข้าไปอัดเต็มไว้ข้างใน ส่งผลให้กลายเป็นตัวกีดกันไม่ให้รับสิ่งอื่นเข้ามาได้อีก ทิฐินี้เป็นเรื่องของโมหะ หรือความลุ่มหลง ตั้งแต่ไม่รู้อะไรเลยไปจนถึงว่าไม่ยอมรับรู้ใครๆ หรืออะไรๆ ทั้งสิ้น เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นความมกมายนั่นเอง¹ ความมกมายนั้นเป็นกิเลสสำคัญ เป็นตัวอุปสรรคกีดขวางต่อการใช้ปัญญาและการแสวงหาปัญญา

มานะ คือความถือตัว ความสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ถือสูงหรือต่ำ ยิ่งใหญ่ เท้าเทียม หรือด้อยกว่าผู้อื่น ความอยากเด่นอยากยกชูตนให้ยิ่งใหญ่²

เกี่ยวกับเรื่องกิเลสเป็นเครื่องเน้นซ้ำ (ปปัญจธรรม) อันประกอบด้วย ตัณหา ทิฐิ มานะ อันเป็นตัวการทำให้เกิดปรุงแต่ง เบี่ยงเบน ถอยห่างจากความเป็นจริง ไม่สามารถใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหอย่างถูกต้องตรงไปตรงมาได้ ในที่มกมาย ศีลขันธวรรค โสณทัณฑสูตร ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าสนทนากับพราหมณ์โสณทัณฑะ เกี่ยวกับคุณสมบัติของความเป็นพราหมณ์ ดังนี้

“...สมัยนั้นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ปุจฉา วิสัชนากับพราหมณ์โสณทัณฑะในเรื่องเกี่ยวกับลักษณะของผู้เป็นพราหมณ์ พราหมณ์โสณทัณฑะ กราบทูลว่า บุคคลซึ่งประกอบด้วย 5 ประการ จึงชื่อว่าพราหมณ์ องค์ประกอบ 5 ประการ นั้นได้แก่

1. เป็นอุภโตสุชาติ ทั้งฝ่ายบิดา-มารดา มีกรรมเป็นที่ถือปฏิบัติ นิสัย หมดจดดีตลอด 7 บรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียนด้วยการอ้างชาติฯ
2. เป็นผู้เล่าเรียน ทรงจำมนต์ รู้จบไตรเพท เป็นผู้เข้าใจฉะฉาน ไวยากรณ์ ชำนาญในคัมภีร์ โลกายตะ และมหาปริสลักษณะฯ

¹ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), ลักษณะสังคมพุทธ .(กรุงเทพฯ : เกล็ดไทย, 2527) หน้า 115

² พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 9. หน้า 111

3. เป็นผู้มึฐปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส กอปรด้วยผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก มีผิวพรรณคล้ายพรหม มีรูปร่างคล้ายพรหม น่าดูชมไม่น้อยฯ
4. เป็นผู้มึศีล มีศีลยั่งยืน
5. เป็นบัณฑิต มีปัญญาเป็นที่ 1 หรือ ที่ 2 ของพวกปฏิกาคหผู้รับบูชาด้วยกันฯ

...จากนั้นพระพุทธองค์ตรัสถามแก่พราหมณ์โสททัชว่าหากจะตัดองค์ประกอบแห่งความเป็นพราหมณ์เสียบ้างจะตัดองค์ประกอบใดและยังดำรงความเป็นพราหมณ์อยู่ พราหมณ์โสททัช ตอบว่า องค์ประกอบที่ตัดออกได้คือ ข้อที่ 1-2-3 ส่วนข้อที่ 4-5 หากตัดออกแล้วความเป็นพราหมณ์จักหมดไป พระพุทธองค์ได้ตรัสเสริมว่า เป็นอย่างนั้นพราหมณ์ ปัญญาอันศีลชำระให้บริสุทธิ์ ศีลอันปัญญาชำระให้บริสุทธิ์ ศีลมีในบุคคลใด ปัญญาย่อมมีในบุคคลนั้น ปัญญาในบุคคลใด ศีลย่อมมีในบุคคลนั้น...นักปราชญ์ย่อมกล่าวศีลกับปัญญาว่าเป็นยอดในโลก...”¹

นี้แสดงให้เห็นว่าบุคคลผู้มีศีล มีปัญญา(ข้อที่ 4-5) ย่อมเป็นนักปราชญ์ ส่วนข้อที่ 1-2-3 ตัดออกได้ เพราะเป็นการยึดมั่นในตัวตน ในขุททกนิกาย อุทาน กิรสูตรที่ 1 พระพุทธเจ้าได้ทรงปรารภกับพวกพราหมณ์ที่ห่มเถียงกันและอ้างว่าทศนะตัวเองเป็นฝ่ายที่ถูกต้อง พระพุทธองค์จึงเล่านิทานเรื่องคนตาบอดคลำช้างให้เหล่าพราหมณ์ฟัง ว่า

... คำคำรีะระ บอกว่าเหมือนหม้อ คำถูกหูบอกว่าเหมือนกระดิ่ง คำถูกงวงบอกว่าเหมือนงอนไถเป็นต้น ผลสุดท้ายย่อมทะเลาะกัน บาดหมางกัน วิวาทกัน ทิ่มแทงกัน ด้วยหอกหรือปากว่า ธรรมเป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ ธรรมเป็นเช่นนี้ ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งย่อมข้องอยู่ เพราะทักขิทั้งหลายอันหาสาระมิได้เหล่านี้ ชนทั้งหลายผู้เห็นโดยส่วนเดียว ย่อมวิวาทกัน...”²

ในทีฆนิกาย สิลขันธวรรค อัมพปฐมสูตร พระพุทธเจ้าได้ตอบโต้กับอัมพปฐมานพเรื่องวรรณะพราหมณ์กับวรรณะกษัตริย์ ใครสูงกว่ากัน พระองค์ตรัสตอบว่า

... ในวิชาสมบัติและจรณสมบัติอันเป็นคุณยอดเยี่ยม เขาไม่อ้างชาติ อ้างโคตรหรืออ้างมานะว่าท่านควรแก่เรา หรือท่านไม่ควรแก่เรา...ชนเหล่าใดยัง

¹ 9/178-195/137-149

² 25/136-138/152-156

เกี่ยวข้องด้วยการอ้างชาติ ยังเกี่ยวข้องด้วยการอ้างโคตร ยังเกี่ยวข้องด้วยการอ้างมานะ หรือยังเกี่ยวข้องด้วยอวาหวิหาหมงคล คนเหล่านั้น ชื่อว่ายังไกลจากวิชาสมบัติ และจรณสมบัติอันเป็นคุณยอดเยี่ยม การทำให้แจ้งซึ่งวิชาสมบัติอันเป็นคุณยอดเยี่ยมมิได้เพราะการละการเกี่ยวข้องด้วยการอ้างชาติ...อ้างโคตร...อ้างมานะ...อ้างอวาหวิหาหมงคลฯ”¹

... ดูกรพราหมณ์ ท่านอย่าถามถึงชาติ จึงถามแต่ธรรมสำหรับประพจน์เกิด ไฟย่อมเกิดแต่ไม้แล แม้ผู้เกิดในสกุลต่ำต้อย ยังเป็นมุนีมีปัญญา...”²

ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ภรรณกัตถกสูตร พระเจ้าปเสนทิโกศลได้กราบทูลถามเรื่องวรรณ 4 จำพวก พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า

....ดูกรมหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษเก็บเอาไม้สาละแห้งมาใส่ไฟ พิ้งก่อไฟให้ลุกโพล่งขึ้น ต่อมา บุรุษอีกคนหนึ่งเก็บเอาไม้มะม่วงแห้งมาใส่ไฟพิ้งก่อไฟให้โพล่งขึ้น ดูกรมหาบพิตร เปลวกับเปลว สีกับสี หรือแสงกับแสงที่เกิดขึ้นจากไม้ต่างๆ นั้น ไม่มีความแตกต่างกันเลย...”³

“...บุคคลพึงทำลายมานะเสีย ไม่ควรมีความกระด้าง...”⁴

“...ผู้ใดไม่หวั่นไหวเพราะมานะ 3 อย่าง คือ ว่าเราเป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา 1. เสมอเขา 1. เลวกว่าเขา 1. นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้นั้นแหละว่า เป็นผู้ที่มีปัญญาจริง มีวาจาจริง...”⁵

พุทธพจน์ที่ยกมานี้พอจะชี้ให้เห็นว่า การยึดมั่นถือมั่น ถือตนเองเป็นใหญ่ ถือตนเองเป็นศูนย์กลางของความถูกต้อง ถือว่าผู้อื่นนั้นมีชั้นวรรณะที่ต่ำกว่าตนด้วยการอ้างชาติ อ้างโคตร อ้างมานะ ถือทิฐิความมั่งงายติดอยู่ในทฤษฎีวิชาการของตน เหล่านี้นอกจากจะเป็นอุปสรรคต่อการมองเห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริงแล้ว ยังเป็นการปิดกั้น ทฤษฎีวิชาการหรือความรู้ใหม่ๆ ที่จะรับเข้ามา ขาดการวินิจฉัยว่าอะไรจริง อะไรไม่จริง อะไรถูก อะไรผิด เป็นมูลเหตุแห่งความขัดแย้งและความวิวาท อยากมีอำนาจครอบงำผู้อื่น การยอมรับผู้อื่นจึงไม่มี เมื่อไม่มี การรวมพลังทางความคิดก็ไม่เกิดขึ้น ความยึดถือว่าเรา ว่าของเรา หรือที่ท่านพุทธทาสนิยมใช้คำที่หนักแน่นกินใจว่า ตัวกู ของกู นั้น เป็นความรู้สึกที่ฝังแน่นนอนอยู่ในจิตใจมนุษย์ มีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อการดำเนินชีวิตของบุคคล

¹ 9/162/107-108

² 25/359/375

³ 13/579/428-429

⁴ 15/699/248

⁵ 25/398/410

แต่ละคน ต่อความสุข ความทุกข์ ต่อความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และต่อการเกิดปัญหาแทบทุกอย่างทางสังคม

ในการทำงานร่วมกันของคนนอกชุมชนกับคนในชุมชน เพื่อสร้างให้ชุมชนเกิดพลังที่เข้มแข็ง ต่างฝ่ายต่างต้องขจัดปญฺจธรรม คือ ลด ละ เลิก ตัณหา ทิฏฐิ มานะ คือลดความยึดมั่นถือมั่น ทั้งในความอยากในด้านอารมณ์ เช่นอยากให้ชุมชนเป็นอย่างนี้ ทำอย่างนั้น ทำอย่างนี้ มีสิ่งนั้น มีสิ่งนี้เป็นต้น ลดความยึดมั่นถือมั่นในทฤษฎี วิชาการ เทคโนโลยีต่างๆ ลดความถือตัวสำคัญตัวเองว่าเป็นนั่นเป็นนี่ เอาตัวเองเป็นศูนย์กลางความถูกต้อง ลดความเชื่อถือที่มลายโดยปราศจากเหตุผล หรือไม่เหมาะสมกับยุคสมัย ขณะเดียวกันก็พร้อมที่จะรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่างจากตนที่ยึดถือเชื่อถือ ปฏิบัติอยู่โดยปราศจากอคติหรือความลำเอียงใด ๆ

3. การกำจัดอคติ อคติ คือ ความลำเอียงหรืออคตินี้เกิดขึ้นได้จากเหตุ 4 ประการ พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า

“...ดูกร ภิกษุทั้งหลาย การถึงอคติ 4 ประการนี้ คือ บุคคลย่อมถึง จันทรคติ ย่อมถึงโทสาคติ ย่อมถึงโมหาคติ ย่อมถึงภยาคติ ดูกรภิกษุทั้งหลาย การถึงอคติ 4 ประการแลฯ

ผู้ใดประพฤติกว้างธรรม เพราะความรัก ความชัง ความหลง ความกลัว ยศของผู้นั้นย่อมเสื่อม ดูพระจันทรข้างแรม ฉะนั้นฯ

ผู้ใดไม่ประพฤติกว้างธรรม เพราะความรัก ความชัง ความหลง ความกลัว ยศของผู้นั้นย่อมเต็มเปี่ยม ดูพระจันทรข้างขึ้น ฉะนั้นฯ”¹

4. หลักธรรมว่าด้วยการถ่ายทอดข้อมูล ความรู้ เพื่อการสื่อสารที่ตรงกัน คือเป็นผู้มีปัญญา แดกฉานในภาษาและถ้อยคำ ใช้ถ้อยคำเป็นและพูดเป็น พูดให้คนอื่นเข้าใจได้ การสื่อสารถ่ายทอดเป็นในทางธรรมเรียกว่า วิธีการพูด² ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม 8 ประการ ควรทำหน้าที่พูดคือ

1. รับฟังผู้อื่น
2. ให้ผู้อื่นรับฟังตน
3. รู้กาลเทศะ

¹ 21/17-18/21-22

² พูด คือ ผู้ที่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้แทนทางราชการแผ่นดิน, ผู้ที่ได้รับแต่งตั้งให้ไปเจรจาแทน

4. จำแม่นยำ
5. เข้าใจเรื่องราวได้ดีอย่างถ่องแท้
6. สามารถพูดให้คนอื่นรับรู้เรื่อง ความหมายอย่างถ่องแท้
7. เฉลียวฉลาดในสิ่งที่เป็นประโยชน์และมีใช้ประโยชน์
8. ไม่ชวนทะเลาะ¹

ไม่ว่าจะเป็นผู้อยู่ในชุมชน หรือคนนอกชุมชน การพูดคุย ปรีกษาหรือสื่อสารความหมาย ให้ฝ่ายตรงข้ามมีความเห็นและความเข้าใจเหมือนตน ต่างฝ่ายต่างต้องมีคุณสมบัติของการเป็นนักการทูต คือ การรู้จักรับฟังผู้อื่น รู้จักพูด รู้จักใช้ถ้อยคำสำนวนโวหารให้ผู้อื่นรับฟังตน รู้จักช่วงจังหวะเวลาเลือกสถานที่การพูดคุย มีความรู้ความเข้าใจตรงจำได้อย่างแม่นยำในเรื่องที่จะพูดโดยไม่เกิดความขัดแย้ง ทะเลาะวิวาทกัน การผสมผสานความรู้ ความคิดของแต่ละฝ่ายก็จะเป็นไปได้ด้วยดี และนำไปสู่การแก้ไขปัญหาก็ได้ถูกต้อง ถูกทาง ถูกจุด

5. หลักธรรมที่ว่าด้วยการคิดพิจารณาไตร่ตรองไม่เชื่อ หรือยึดถืออะไรโดยง่าย ในทางธรรมเรียกว่า กาลามสูตร ในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต เกสปุตตสูตร ได้กล่าวว่า

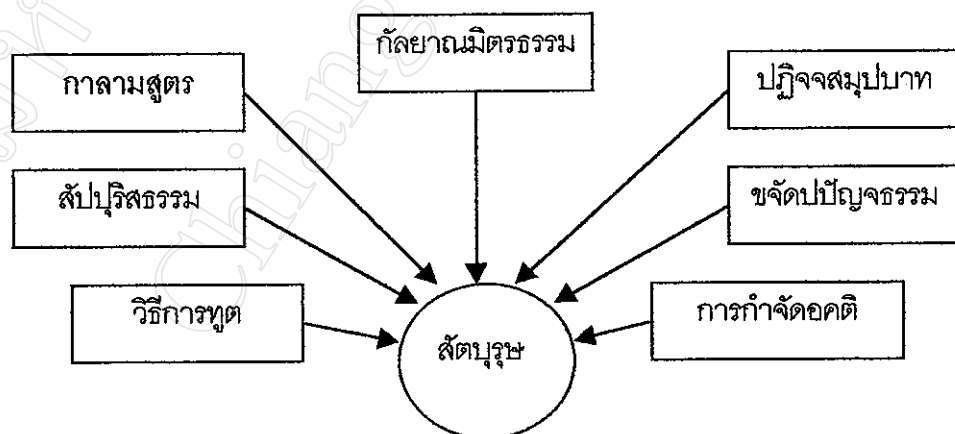
"... คราวหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จผ่านเกสปุตตนิคม ชาวนิคมนี้จำนวนหนึ่งเป็นสกุลใหญ่ชื่อสกุลกาลามะ พวกเขาได้มาเฝ้าพระพุทธองค์แล้วทูลเกล้าว่า ...มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมายังเกสปุตตนิคม สมณพราหมณ์พวกนั้น พูดประกาศแต่เฉพาะวาตะของตัวเท่านั้น ส่วนวาตะของผู้อื่นช่วยกันกระทบกระเทียบ ดุนหมิ่นพุดกด ทำให้ไม่น่าเชื่อถือ มีสมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งมายังเกสปุตตนิคม ถึงพราหมณ์พวกนั้น ก็พูดประกาศแต่เฉพาะวาตะของตนเท่านั้น ส่วนวาตะของผู้อื่นช่วยกันกระทบกระเทียบ ดุนหมิ่นพุดกด ทำให้ไม่น่าเชื่อถือ พวกข้าพระองค์ยังมีความเคลือบแคลงสงสัยในสมณพราหมณ์เหล่านั้นว่า ท่านสมณพราหมณ์เหล่านั้น ใครพูดจริง ใครพูดเท็จ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรกาลามชนทั้งหลาย ก็ควรแล้วที่ท่านทั้งหลายเกิดความเคลือบแคลงสงสัย และท่านทั้งหลาย เกิดความเคลือบแคลงสงสัยในฐานะที่ควรแล้ว มาเกิดท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าได้ยึดถือตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา อย่าได้ยึดถือตามถ้อยคำสืบๆ กันมา อย่าได้ยึดถือโดยตื่นข่าว ได้ยินอย่างนี้ อย่าได้ยึดถือโดยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ อย่าได้ยึดถือโดยการเดาเอาเอง(ตรรกะ) อย่าได้ยึดถือโดยการคาดคะเน(อนุมาน) อย่าได้ยึดถือโดยความตรึกตามอาการ(คิด

¹ 7/101/182 หรือ 7/398/133 หรือ 23/106/173

ตรงตามแนวเหตุผล) อย่าได้ยึดถือโดยชอบใจว่าต้องกันกับทฤษฎีของตัว อย่าได้ยึดถือโดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อถือได้ อย่าได้ยึดถือโดยความนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา เมื่อใดท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่าธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้มีผู้ติเตียน เป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ ท่านทั้งหลายควรละธรรมนั้นเสีย...”¹

พระพุทธเจ้าทรงสอนไม่ให้เชื่อสิ่งเหล่านี้ สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงเสนอแก่ชาวกาลามะคือ ความรอบคอบในการรับเอาความรู้ที่มีผู้เสนอมาให้เราพิจารณา สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงยกมาวิจารณ์ 10 ข้อนั้น ไม่เกี่ยวข้องกับปัญหาว่าเป็นแหล่งความรู้ที่น่าเชื่อถือได้หรือไม่ ทั้งสิบอย่างนี้เป็นสิ่งที่คนในสังคมอินเดีย สมัยนั้นมักจะยกมาสนับสนุนแนวคิดของตน พระองค์ไม่ทรงวิจารณ์แต่ทรงให้เรารอบคอบ ไตร่ตรองให้รอบด้าน ใช้ปัญญาพิจารณาด้วยตัวเราเองก่อน แล้วค่อยปลงใจเชื่อข่าวสารหรือความรู้ที่ว่าสมควรเชื่อถือได้หรือไม่

หลักธรรมที่นำมาเสนอนี้ แม้จะไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับความมีกัลยาณมิตร แต่ที่เกี่ยวข้องโดยอ้อม ในลักษณะที่เป็นหลักธรรมเสริมคุณสมบัติในตัวของผู้เป็นกัลยาณมิตร เป็นแนวทางการพัฒนา ฝึกฝน อบรมตนเองให้มีคุณสมบัติเป็นสัตบุรุษ เพื่อให้เกิดความเข้าใจง่ายขึ้นจึงขอเสนอเป็นแผนภาพที่ 5² ดังนี้

แผนภาพที่ 5 แสดงธรรมหลัก และธรรมเสริม ที่ส่งเสริม เกื้อกูล ต่อการเป็นสัตบุรุษ

¹ 20/505/212-213

² แผนภาพนี้นำเสนอเพื่อแสดงให้เห็นปัจจัยที่ส่งเสริม/สร้างเสริม ความเป็นสัตบุรุษเท่านั้นมิได้หมายถึงการบรรลุหลักธรรมหนึ่งแล้วเป็นผลให้บรรลุอีกหลักธรรมหนึ่ง

ดังได้กล่าวแล้วปัจจัยในการสร้างสัมมาทิฐินั้น มี 2 ปัจจัยที่เชื่อมโยงกัน คือ ปัจจัยภายนอก คือปรโตโฆสะหรือความมีกัลยาณมิตร เชื่อมโยงปลุกเร้าหรือกระตุ้นเข้าสู่ปัจจัยภายใน คือ โยนิโสมนสิการหรือการกระทำในใจโดยแยบคาย ตามหลักการแล้วถือว่าเป็นหน้าที่ของกัลยาณมิตรที่จะช่วยอีกฝ่ายหนึ่งให้ปลุกโยนิโสมนสิการของตัวเองขึ้นมาใช้ คือให้รู้จักคิดพิจารณาด้วยตนเองมองสิ่งทั้งหลายตามสภาวะและเหตุปัจจัย เมื่อปัจจัยภายนอกมาเชื่อมโยกับปัจจัยภายใน คือ ปรโตโฆสะ หนุนเสริมโยนิโสมนสิการ ก็ย่อมเกิดสัมมาทิฐิขึ้นตามมา

1.3.2 โยนิโสมนสิการหรือการกระทำในใจโดยแยบคาย

จากการศึกษาในพระไตรปิฎก พบว่า มีพุทธพจน์ที่เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องโยนิโสมนสิการดังนี้

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นธรรมอย่างอื่นแม้ข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือสัมมาทิฐิที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเจริญยิ่งขึ้น เหมือนการทำในใจโดยแยบคายนี้เลย ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลทำในใจโดยแยบคาย สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้น สัมมาทิฐิที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเจริญยิ่งขึ้นฯ”¹

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่ออาทิตยจะขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นก่อนสิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน คือแสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้นเป็นนิมิตมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 คือ ความถึงพร้อม แห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ฉะนั้นเหมือนกัน...”

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรค อันประกอบด้วย 8 ประการ...”²

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่เป็นกุศลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง อันเป็นไปในส่วนแห่งกุศล เป็นไปในฝ่ายแห่งกุศล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด มีโยนิโสมนสิการเป็นมูล ประชุมลงในโยนิโสมนสิการ โยนิโสมนสิการเรากล่าวว่าเป็นยอดของธรรมเหล่านั้น...”³

¹ 20/186/40

² 19/136-155/34-40

³ 19/465/132

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นๆ ภายนอกอย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไป เหมือนการใส่ใจโดยแยบคาย...”

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่น ภายนอกอย่างหนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างยิ่งใหญ่ เหมือนการใส่ใจโดยแยบคาย...”

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะชี้แจงถึงเหตุภายใน เราไม่เล็งเห็นเหตุอื่น ภายนอกอย่างหนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างยิ่งใหญ่ เหมือนการใส่ใจโดยแยบคาย...”

“ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลใส่ใจโดยแยบคาย วิจิกิจาที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้นและวิจิกิจาที่เกิดขึ้นแล้ว อันบุคคลย่อมละได้...”¹

“ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ธรรม 4 ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา ธรรม 4 ประการ คือ สปัปฺริสสังเสวนะ การคบสัปบุรุษ 1 สัทธรรมสวณะ ฟังคำสั่งสอนของท่าน 1 โยนิโสมนสิการทำให้เข้าใจโดยแยบคาย 1 ธรรมานุปฏิบัติ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม 1 ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม 4 ประการนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา”²

พุทธพจน์ที่นำมากล่าวอ้างในที่นี้ เพื่อชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการมีโยนิโสมนสิการ หรือ การกระทำในใจโดยแยบคาย โยนิโสมนสิการ เป็นกระบวนการที่รับช่วงต่อจาก สปัปฺริสสังเสวนะ (การคบหาสัปบุรุษ) สัทธรรมสวณะ (ฟังคำสั่งสอนของท่านผู้รู้) แล้วนำคำสั่งสอนบอกกล่าวแนะนำไป กระทำในใจพิจารณาโดยแยบคายด้วยตนเอง (โยนิโสมนสิการ) รู้จักคิดอย่างถูกวิธีรู้จักคิดวิเคราะห์ และนำผลแห่งการกระทำในใจโดยแยบคาย สู่การปฏิบัติตามสมควรแก่ธรรม (ธรรมานุปฏิบัติ)

การเจริญอริยมรรคต้องมีสัมมาทิฏฐิเป็นตัวนำ และสัมมาทิฏฐิจะเกิดขึ้นได้หรือเจริญยิ่งขึ้นได้ต้องอาศัยโยนิโสมนสิการ ดุจดังแสงเงินแสงทองเป็นนิมิตมาก่อนที่พระอาทิตย์จะขึ้น โยนิโสมนสิการ มีประโยชน์ในฐานะที่เป็นต้นเค้าของกุศลธรรม(มีโยนิโสมนสิการเป็นมูล) ขจัดความลังเลสงสัย(วิจิกิจา)ในสัทธรรมที่ได้รับฟังมา(สัทธรรมสวณะ) โยนิโสมนสิการจึงมีความสำคัญในการสร้างปัญญาให้เกิดขึ้นภายในตนเอง(เป็นเหตุภายใน)

¹ 20/21-108/5-18

² 21/248/303

1.3.2.1 ความหมายของโยนิโสมนสิการ

ตามพจนานุกรมพุทธศาสนานิตยสารฉบับประมวลศัพท์¹ คำว่าโยนิโสมนสิการ หมายถึง การทำในใจโดยแยบคาย, กระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย, การพิจารณาโดยแยบคาย คือ พิจารณาเพื่อเข้าถึงความจริง โดยสืบค้นหาเหตุผลไปตามลำดับจนถึงต้นเหตุ แยกแยะองค์ประกอบ จนมองเห็นตัวสภาวะและความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยหรือตริตองให้รู้จักสิ่งที่ดีที่ชั่ว ยังกุศลธรรมให้เกิดขึ้นโดยอุบายที่ชอบ ซึ่งจะมีให้เกิดอวิชาและตณหา, ความรู้จักคิด, คิดถูกวิธี

การกระทำในใจโดยแยบคายในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาและฎีกา² ได้ให้ขอบเขตความหมายโดยวิธีแสดงโวพจน์ให้เห็นความหมายแยกเป็นแง่ๆ ดังต่อไปนี้

1. **อุบายมนสิการ** แปลว่า คิดหรือพิจารณาโดยอุบาย คือคิดอย่างมีวิธี หรือคิดถูกวิธี หมายถึง คิดถูกวิธีที่จะให้เข้าถึงความจริง สอดคล้องเข้าแนวกบัสสจะ ทำให้หยั่งรู้สภาวะลักษณะและสามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลาย

2. **ปถมนสิการ** แปลว่า คิดเป็นทาง หรือคิดถูกทาง คือคิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับ จัดลำดับได้หรือมีลำดับ มีขั้นตอน แล่นไปเป็นแถวเป็นแนว หมายถึง ความคิดเป็นระเบียบตามแนวเหตุผลเป็นต้น ไม่ยุ่งเหยิงสับสน ไม่ใช่ประเดี๋ยววกเวียนติดพันเรื่องนี้ ที่นี้ เดี่ยวเตลิดออกไปเรื่องนั้นที่โน้น หรือกระโดดไปกระโดดมา ต่อเป็นชิ้นเป็นอันไม่ได้ ทั้งนี้รวมทั้งความสามารถที่จะชักความนึกคิดเข้าสู่แนวทางที่ถูกต้อง

3. **การณมนสิการ** แปลว่า คิดตามเหตุ คิดค้นเหตุ คิดตามเหตุผล หรือคิดอย่างมีเหตุผล หมายถึงการคิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัย พิจารณาสืบสาวหาสาเหตุให้เข้าใจถึงต้นเค้า หรือแหล่งที่มาซึ่งส่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับ

4. **อุปาทกมนสิการ** แปลว่า คิดให้เกิดผล คือใช้ความคิดให้เกิดผลที่พึงประสงค์ เล็งถึงการคิดอย่างมีเป้าหมาย ท่านหมายถึง การคิดการพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรม เช่น ปลุกเร้าให้เกิดความเพียร การรู้จักคิดในทางที่ทำให้หายหวาดกลัว ให้หายโกรธ การพิจารณาที่ทำให้มีสติ หรือทำจิตใจเข้มแข็งมั่นคงเป็นต้น

ความหมายของทั้ง 4 ข้อนั้น เป็นเพียงลักษณะด้านต่างๆ ของความคิดที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการ โยนิโสมนสิการที่เกิดขึ้นครั้งหนึ่งๆ อาจมีครบทั้ง 4 ข้อ หรือเกือบครบทั้งหมด หากจะเขียนลักษณะทั้ง 4 ข้อนั้นสั้นๆ ได้ความว่า คิดถูกวิธี คิดมีระเบียบ คิดมีเหตุผล คิดเร้ากุศล

¹ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 7, หน้า 245.

² ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 6, หน้า 670.

จึงอาจกล่าวได้ว่าผู้มีโยนิโสมนสิการคือผู้ที่มีความคิด คือคิดเป็นไตร่ตรองตามแนวเหตุปัจจัย เมื่อได้รับฟังสิ่งใด คำแนะนำ ว่ากล่าวตักเตือน หรือแม้แต่การได้รับฟังวิชาการความรู้ ข้อมูลต่างๆ ก็นำมากระทำในใจโดยแยบคาย รู้จักคิดเลือกสรร แยกแยะวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งถูกต้อง ถูกธรรม สอดคล้องกับสภาวะที่เป็นจริง ผู้ที่รู้จักใช้โยนิโสมนสิการ จะทำให้ผู้นั้นรู้จักใช้ความคิดของตนเองมาแก้ปัญหาชีวิตและสังคมของตน ไม่ใช่เป็นผู้ถูกผู้อื่นครอบงำความคิดของตน เป็นไปตามกระแสความคิดของผู้อื่น เชื่อฟังผู้อื่น ศรัทธาผู้อื่น โดยปราศจากเหตุผลของตนเอง วิธีการกระทำในใจโดยแยบคายนี้เป็นการส่งเสริมให้คนมีความคิดที่เป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง ฟังพาดตนเองได้ ไม่เกาะติดฟังพาอาศัยผู้อื่นเรื่อยไป

ดังได้กล่าวไว้ในตอนต้น โยนิโสมนสิการเป็นหลักในการใช้ความคิดแบบพุทธศาสนา ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญฝ่ายใน และการเสวนาสัตบุรุษ(การมีกัลยาณมิตร) ซึ่งแสดงถึงความสำคัญของปัจจัยทางสังคมถือว่าเป็นองค์ประกอบภายนอกความสัมพันธ์ของสององค์ประกอบนี้มีส่วนส่งเสริมสนับสนุนกันและกัน คือ ถ้าบุคคลคิดเองไม่เป็น 'ไม่รู้จักใช้โยนิโสมนสิการ' ก็ต้องอาศัยกัลยาณมิตรเข้ามาช่วยเหลือชี้แนะส่องนำให้เห็นช่องช่วยให้เกิดศรัทธา¹ กัลยาณมิตรช่วยได้เพียงเท่านี้ ส่วนตัวบุคคลนั้นจะเข้าใจเห็นชอบเหมือนกับที่กัลยาณมิตรช่วยชี้แนะช่องทางหรือไม่ั้น บุคคลผู้นั้นจะต้องพิจารณาเข้าใจได้ด้วยตัวเอง คือกระทำในใจโดยแยบคายด้วยตัวเองเท่านั้น และผู้ใดไม่กระทำในใจโดยแยบคายเลย กัลยาณมิตรใดๆ ก็ไม่อาจช่วยได้สำเร็จ นี่คือความหมายหนึ่งของคำว่าตนเป็นที่พึ่งของตน ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะมีตนเป็นที่พึ่งมีตนเป็นสรณะ...มีธรรมเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นสรณะอยู่เกิด...เมื่อเธอทั้งหลายจะมีตนเป็นที่พึ่ง มีตนเป็นสรณะ...มีธรรมเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะอยู่ จะต้องพิจารณาโดยแยบคายว่า ไสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส มีกำเนิดมาอย่างไร เกิดจากอะไร...”²

¹ ศรัทธาในที่นี้ คือความมั่นใจด้วยเหตุผลที่ได้พิจารณาเห็นจริงแล้วแต่เป็นศรัทธาที่ถูกต้อง เพราะเกิดจากกัลยาณมิตร เมื่อใช้ศรัทธาถูกต้องก็จะเป็นเครื่องมือหรือบันไดเชื่อมต่อเข้ากับโยนิโสมนสิการ เป็นศรัทธาเพื่อปัญญา มิใช่ศรัทธาเพื่อศรัทธาโดยปราศจากเหตุผลไตร่ตรอง

1.3.2.2 วิธีโยนิโสมนสิการ

จากการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับวิธีคิด หรือวิธีโยนิโสมนสิการ พบว่ามีวิธีโยนิโสมนสิการ 10 วิธี¹ คือ

1) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือ พิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นผล ให้รู้จักสภาวะที่เป็นจริงหรือพิจารณาปัญหา หาหนทางแก้ไขด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกัน อาจเรียกว่าวิธีคิดแบบอทิปปปัจจัยตาหรือคิดตามหลักปัจจุสมุปบาท ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า

“อริยสาวก ผู้ได้สดับแล้วในเรื่องกายนั้น ย่อมมนสิการโดยแยบคาย ซึ่งปัจจุสมุปบาทอย่างที่ว่าเมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ...”²

2) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบหรือกระจายเนื้อหา เป็นการคิดที่มุ่งให้มองและให้รู้จักสิ่งทั้งหลายตามสภาวะของมันอีกแบบหนึ่ง ในทางธรรมมักใช้พิจารณาเพื่อให้เห็นความไม่มีแก่นสารหรือความไม่เป็นตัวเป็นตนที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย ให้นายยึดมั่นถือมั่นในสมมุติบัญญัติ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคานี้ พึงนำกลุ่มฟองน้ำใหญ่มา บุรุษผู้มีจักขุพึงเห็นพ่วงพิจารณากลุ่มฟองน้ำใหญ่นั้นโดยแยบคาย กลุ่มฟองน้ำใหญ่นั้น พึงปรากฏเป็นของว่างเปล่าหาสาระมิได้เลย...”³

3) วิธีคิดแบบสามัญลักษณะหรือวิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา คือ มองอย่างรู้เท่าทันความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งจะต้องเป็นอย่างนั้นๆ ตามธรรมดาของมันเอง ในฐานะที่มันเป็นเพียงสิ่งซึ่งเกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆ ปฏฐะแต่ขึ้น จะต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยธรรมดาที่ว่ามัน ได้แก่อาการที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวง เมื่อเกิดแล้วก็ต้องมีดับไป ไม่เที่ยงแท้ ไม่คงที่ ไม่ยั่งยืน ไม่คงอยู่ตลอดไป เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงทำไว้ในใจซึ่งรูปโดยอุบายอันแยบคาย และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งรูป ตามความเป็นจริง ฯลฯ เห็น

¹ ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 6, หน้า 676-714 และ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง ปี พ.ศ. 2525 เล่มที่ 11, 12, 14, 15, 16, 17, 24 และเล่มที่ 27

² 16/144/70

³ 17/242/149-150

ความไม่เที่ยงแห่งเวทนา ฯลฯ เห็นความไม่เที่ยงแห่งสัญญา ฯลฯ เห็นความไม่
เที่ยงแห่งสังขาร ฯลฯ เห็นความไม่เที่ยงแห่งวิญญาณตามความเป็นจริง ย่อมเบื่อ
หน่าย เพราะสิ้นความยินดี จึงสิ้นความกำหนด เพราะสิ้นความกำหนด จึงสิ้น
ความยินดี...”¹

4) วิธีคิดแบบอริยสัจจ์ หรือวิธีคิดแบบแก้ปัญหา หลักการหรือสาระสำคัญของ
วิธีคิดแบบอริยสัจจ์ก็คือ การเริ่มต้นจากปัญหาหรือความทุกข์ที่ประสบ โดยกำหนดรู้ ทำความเข้าใจ
กับปัญหาคือความทุกข์นั้นให้ชัดเจน แล้วสืบค้นหาสาเหตุเพื่อเตรียมแก้ไข ในเวลาเดียวกันกำหนด
เป้าหมายของตนให้แน่ชัดว่าคืออะไร จะเป็นไปได้หรือไม่ และเป็นไปได้อย่างไร แล้วคิดวางวิธีปฏิบัติ
ที่จะกำจัดสาเหตุของปัญหาโดยสอดคล้องกับการที่จะบรรลุจุดหมายที่กำหนดไว้นั้น

5) วิธีคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย(อรรถธรรมสัมพันธ์)คือ การพิจารณา
ให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างหลักการกับความมุ่งหมาย เป็นความคิดในเมื่อจะลงมือปฏิบัติหรือทำ
การตามหลักการอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้ได้ผลตามความมุ่งหมาย ไม่กลายเป็นการกระทำที่คลาด
เคลื่อน เลื่อนลอยหรือมั่วๆ ซึ่งในการปฏิบัติจะต้องเข้าใจว่า ปฏิบัติหรือทำไปเพื่ออะไร หลักการที่
กำหนดไว้นั้นเพื่ออะไร จะนำไปสู่ผลหรือที่หมายใดได้บ้าง ทั้งจุดหมายสุดท้ายปลายทาง และเป้า
หมายท่ามกลางในระหว่างที่จะส่งทอดต่อไปยังหลักการข้ออื่นๆ ความเข้าใจถูกต้องในเรื่องหลักการ
และความมุ่งหมายนี้จะนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้อง ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย พึงทราบอรรถและธรรม พึงทราบอนรรทดและอรรถ
ครั้นทราบอรรถและธรรม อนรรทดและอรรถแล้ว พึงปฏิบัติตามที่ป็นธรรมเป็น
อรรถ...”²

“ผู้ใดปรารถนาประโยชน์ โดยอุบายอื่นไม่แยบคาย ผู้นั้นย่อมเดือดร้อน...”³

6) วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก เป็นการมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็น
จริงอีกแบบหนึ่งซึ่งเน้นการยอมรับความจริงตามที่สิ่งนั้นๆ เป็นอยู่ทุกแง่ทุกด้าน ทั้งด้านดีด้านเสีย
หรือทั้งคุณและโทษ ไม่มองแต่ด้านเดียว และเมื่อจะหาทางแก้ปัญหาหรือหาทางออกไปจากภาวะที่
ไม่พึงประสงค์ เพียงรู้คุณโทษ ข้อดี ข้อเสีย ของสิ่งที่เป็นปัญหาหรือภาวะที่ไม่ต้องการเท่านั้น ยังไม่

¹ 17/104/56

² 24/113/238

³ 27/48/18

เพียงพอ จะต้องมองเห็นทางออก มองเห็นจุดหมาย และรู้ว่าจุดหมายหรือที่จะไปนั้นคืออะไร เป็นอย่างไร ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า

“...ภิกษุทั้งหลาย ก่อนแต่ตรัสรู้ เมื่อเรายังเป็นโภสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความปริวิตกอย่างนี้ว่า อะไรหนอเป็นคุณของรูป อะไรหนอเป็นโทษ อะไรเป็นเครื่องสลัดออก อะไรเป็นคุณของเวทนา...อะไรเป็นคุณของสัญญา...สังขาร...วิญญาณ อะไรคือโทษ อะไรเป็นเครื่องสลัดออก...ดูภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้ปริวิตกต่อไปว่า สุขโสมนัสอันใด อาศัยรูปเกิดขึ้นนี้เป็นคุณของรูป รูปใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดานี้เป็นโทษของรูป การกำจัดจันทราคะ การละจันทราคะในรูปเสียได้ นี่เป็นเครื่องสลัดแห่งรูปสุขโสมนัสอันใด อาศัยเวทนา...อาศัยสัญญา...อาศัยสังขาร...อาศัยวิญญาณ เกิดขึ้นนี้เป็นคุณแห่งวิญญาณ วิญญาณใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งวิญญาณ การกำจัดจันทราคะ การละจันทราคะในวิญญาณเสียได้ นี่เป็นเครื่องสลัดออกแห่งวิญญาณฯ”¹

7) วิธีคิดแบบคุณค่าแท้คุณค่าเทียม เป็นวิธีคิดแบบสกัดหรือบรรเทาตัณหา ขัดเกลากิเลสหรือตัดทางไม่ให้กิเลสเข้ามาครอบงำจิตใจและชักจูงพฤติกรรมต่อไป

คุณค่าแท้ หมายถึง คุณค่าหรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลายในแง่ที่สนองความต้องการของชีวิตโดยตรงหรือที่มนุษย์นำมาใช้แก้ปัญหาของตน เพื่อความดีงามความดำรงอยู่ด้วยดีของชีวิต หรือเพื่อประโยชน์ที่สุจริตทั้งของตนเองและของผู้อื่น จะเรียกคุณค่าสนองปัญญาก็ได้ เช่น คิดถึงคุณค่าของอาหารที่มีประโยชน์สำหรับหล่อเลี้ยงร่างกายให้มีสุขภาพดี ดำรงชีวิตอยู่ได้ สร้างกำลังเกื้อกูลแก่การบำเพ็ญกิจหน้าที่

คุณค่าเทียม เป็นคุณค่าพอกเสริมหรือให้ประโยชน์ที่ปรนเปรอการเสพเสวยเวทนา หรือเพื่อเสริมราคาเสริมขยายความมั่นคงยิ่งใหญ่ของตัวตนที่ยึดถือไว้ จะเรียกว่าเป็นคุณค่าสนองตัณหากก็ได้ เช่น อาหารที่มีคุณค่า อยู่ที่ความเอร็ดอร่อย เสริมความสนุกสนานเป็นเครื่องแสดงฐานะความโก้หรู เป็นต้น

วิธีคิดแบบนี้ ใช้พิจารณาในการเข้าเกี่ยวข้องกับปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้ทั่วๆ ไป ไม่ว่าจะเป็นการบริโภคใช้สอย การซื้อหา หรือการครอบครอง โดยมุ่งให้เข้าใจและเลือกเสพคุณค่า

¹ 27/59/30-31

แท้ที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริง เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ตนและผู้อื่น พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ซึ่งแสดงถึงวิธีคิดแบบคุณค่าแท้คุณค่าเทียม ไว้มากจะขอยกตัวอย่าง 2 – 3 กรณีดังนี้

“ภิกษุในธรรมะเบียบวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้ว เสพจีวรเพียงเพื่อกำหนดหนาว ร้อน สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อปกปิดอวัยวะที่ให้ความละเอียดกำเริบ พิจารณาโดยแยบคายแล้ว เสพบิณฑบาต มิใช่เพื่อเล่น มิใช่เพื่อมัวเมา มิใช่เพื่อประดับ มิใช่เพื่อตกแต่ง เพียงเพื่อให้กายนี้ดำรงอยู่...พิจารณาโดยแยบคายแล้ว เสพเสนาสนะ เพียงเพื่อกำหนดหนาว ร้อน สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อบรรเทาอันตรายแห่งฤดู...พิจารณาโดยแยบคายแล้วเพื่อความเป็นผู้ไม่มีอาพาธเบียดเบียนเป็นอย่างยิ่งฯ”¹

8) วิธีคิดแบบอุบายปลูกเร้าคุณธรรม หรือวิธีคิดแบบเร้ากุศล เป็นวิธีคิดในแนวสะกดกันหรือบรรเทาและขัดเกลาด้านหา จึงจัดได้ว่าเป็นข้อปฏิบัติระดับต้นๆ สำหรับส่งเสริมความเจริญงอกงามแห่งการสร้างเสริมสัมมาทิฐิที่เป็นโลกียะ เป็นการทำให้ช่วยชักนำความคิดให้เดินทางไปในทางที่ดีงามและเป็นประโยชน์ ตัวอย่างที่พระพุทธองค์ตรัสถึงบ่อยๆ คือ เหตุปรารภเรื่องกายกรรมอย่างเดียวกันคิดมองไปอย่างหนึ่ง ทำให้เกียจคร้าน คิดมองไปอีกอย่างหนึ่ง ทำให้เกิดความเพียรพยายาม ดังความในพระสูตรว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย...เธอจะต้องทำงานเธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราจักต้องทำงาน ก็เมื่อเราทำงานอยู่ร่างกายจักเหน็ดเหนื่อย ควรที่เราจะนอน เธอนอนเสียไม่ปรารภความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง...นี้วัตถุแห่งความเกียจคร้านข้อหนึ่งฯ”

ดูกรภิกษุทั้งหลาย...ภิกษุจะต้องเดินทาง เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราจักต้องเดินทาง ก็เมื่อเราเดินทางไปอยู่ ร่างกายจักเหน็ดเหนื่อย ควรที่เราจะนอน เธอนอนเสีย ไม่ปรารภความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง นี้วัตถุแห่งความเกียจคร้านข้อหนึ่ง...²

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย...เธอจะต้องทำงาน เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า การงานเราจักต้องทำเมื่อเราทำงานอยู่ ควรที่เราจะปรารภความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง...นี้วัตถุแห่งความปรารภความเพียรข้อหนึ่งฯ”

¹ 12/14/15-16

² 11/343/261

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย...ภิกษุจะต้องเดินทาง เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เรา จักต้องเดินทางก็เมื่อเราเดินทางอยู่ ควรที่เราจะปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ ยังไม่ถึง...นี้วัตถุแห่งความปรารภความเพียรข้อหนึ่ง..."¹

9) วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในปัจจุบัน พระพุทธองค์ตรัสแนะนำไม่ให้อาลัยอาวรณ์ อดีต ไม่ให้พะวงเรื่องอนาคต แต่เน้นให้กระทำ ตอนนี้อยู่ที่นี่ คือปัจจุบันนี้ และสามารถปฏิบัติได้ ไม่ใช่คิดเลื่อนลอย เพื่อฝัน ฟุ้งซ่านพล่านไปไร้จุดหมาย ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลายไม่เศร้าโศกถึงปัจจัยที่ล่วงแล้ว ไม่ปรารภนาปัจจัยที่ยัง มาไม่ถึง เลี้ยงตนด้วยปัจจัยที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า..."²

"บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว ไม่ควรมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่ง ไດล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็เป็นอย่างนั้นไปแล้ว และสิ่งใดที่ยังไม่มาถึง ก็เป็นอันยังไม่ ถึง ก็บุคคลใดเห็นแจ้งธรรมปัจจุบัน ไม่มัวนอนแ้งน ไม่คลอนแคลนในธรรมนั้นๆ ได้ บุคคลนั้นพึงเจริญธรรมนั้นเนื่องๆ ให้ปรุโปร่งเกิด พึงทำความเพียรเสียใน วันนี้อย่างนี้ ใครเล่าจะรู้ความตายในวันพรุ่ง เพราะว่าความผัดเพี้ยนกับมัจจุราช ผู้มีเสนาใหญ่ นั้น ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย พระมุนีผู้สงบบ่มเรียกบุคคลผู้มีปรกติ อยู่อย่างนี้ มีความเพียร ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืนนั้นแล ว่าผู้มี รัตรีหนึ่งเจริญ" ³

10) วิธีคิดแบบวิภาษวาท วิภาษวาทไม่ใช่วิธีคิดโดยตรง แต่เป็นวิธีพูดหรือ การแสดงหลักการแห่งคำสอนแบบหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตาม การคิดกับการพูดเป็นกรรมที่ใกล้ชิดกัน ก่อนที่จะพูดก็ต้องคิดก่อน สิ่งที่ถูกกล่าวถึงสำเร็จมาจากความคิดทั้งสิ้น

วิภาษวาท คือการพูดแยกแยะ พูดจำแนกหรือพูดแจกแจง หรือแสดงคำสอน แบบวิเคราะห์ ลักษณะสำคัญของการคิดและการพูดแบบนี้คือ การมองและแสดงความจริงโดยแยก แยะออกให้เห็นในแต่ละแง่แต่ละด้าน ครบทุกด้าน ไม่ใช่จับเอาแง่ใดแง่หนึ่งแง่เดียวขึ้นมาวินิจฉัยตี ขลุกลงไปอย่างนั้นทั้งหมด วิธีคิดแบบวิภาษวาท จำแนกออกเป็นลักษณะต่างๆ ดังนี้

ก) จำแนกโดยแบ่งการมองความจริงตามที่เป็นอยู่ของสิ่งนั้นๆ ให้ครบทุกด้าน ไม่มองแคบๆ เพียงบางส่วน แต่มองแบบรอบด้าน

¹ 11/344/262-263

² 15/22/6

³ 14/527/297

ข) จำแนกโดยส่วนประกอบ คือ วิเคราะห์แยกแยะออกไปให้รู้เท่าทันสภาวะของสิ่งนั้นๆ เกิดขึ้นจากองค์ประกอบย่อยๆต่างๆ มาประสมกันเข้า ไม่ติดตันอยู่ภายนอกหรือถูกลวงโดยภาพรวมของสิ่งนั้นๆ เช่นการแยกแยะสัตว์บุคคลออกเป็นรูปนาม เป็นต้น

ค) จำแนกโดยลำดับขณะ คือ แยกแยะ วิเคราะห์ปรากฏการณ์ตามลำดับความสืบทอดแห่งเหตุปัจจัย ซอยออกไปเป็นแต่ละขณะๆ ทำให้มองเห็นตัวเหตุปัจจัยอย่างแท้จริงโดยไม่สับสน

ง) จำแนกโดยความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย คือ สืบสาวหาเหตุปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์สืบทอดกันมาของสิ่งหรือปรากฏการณ์ต่างๆ ทำให้มองเห็นความจริงของสิ่งทั้งหลายไม่ได้ตั้งอยู่ลอยๆ ไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ ไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างเป็นอิสระจากสิ่งอื่น และไม่ได้ดำรงอยู่ได้ด้วยตัวของมันเอง แต่เกิดขึ้นด้วยอาศัยเหตุปัจจัย

จ) จำแนกโดยเงื่อนไขคือมองหรือแสดงความจริงโดยพิจารณาเงื่อนไขประกอบด้วย คือการไต่หาค์ประกอบหรือเงื่อนไขสิ่งแวดล้อมหรือสถานการณ์ มาช่วยพิจารณาในการคิด ว่าควรทำเช่นนั้นหรือไม่

ฉ) วิชาชวาทในฐานะเป็นวิธีตอบปัญหาอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่า วิชาชวาทกรรม คือการแยกแยะตอบหรือจำแนกตอบ เช่น ถามว่า สิ่งที่ไม่เที่ยงแท้ ได้แก่ จักขุใช้ไหม? พึงแยกแยะตอบว่า ไม่เฉพาะจักขุเท่านั้น แม้โสตะ ฆานะ เป็นต้น ก็ไม่เที่ยง

วิธีโยนิโสมนสิการทั้ง 10 แบบนี้ สามารถนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ได้ตลอดเวลาไม่ต้องรอให้เกิดปัญหาแล้วจึงเก็บเอาไปนั่งขบคิด แต่ใช้แทรกในการดำเนินชีวิตประจำวันที่พบสิ่งใด เหตุการณ์ใด หรือได้พูดคุยกับผู้อื่นหนึ่ง เริ่มตั้งแต่การวางท่าทีต่อสิ่งนั้น เหตุการณ์นั้น บุคคลนั้นและสิ่งทั้งหลายที่เกี่ยวข้อง การตั้งแนวความคิด รูปแบบวิธีคิด หรือการเดินทาง กระแสความคิด การทำใจ การคิด พิจารณา เมื่อรับรู้ประสบการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งในทางที่จะไม่เกิดทุกข์ ไม่ก่อปัญหา ไม่ให้มีโทษ แต่ใช้วิธีคิดที่แยกคายตามรูปแบบต่างๆ ที่ได้กล่าวมาให้เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ตนเอง และแก่สังคม

ในการทำร่วมกันระหว่างนอกชุมชนกับคนในชุมชนเพื่อเสริมสร้างและพัฒนาให้ชุมชนเกิดพลังที่เข้มแข็งจนสามารถพึ่งตนเองได้ ก่อนที่จะลงมือกระทำการสิ่งหนึ่งสิ่งใด ควรปรึกษานาหรือทำความเข้าใจความเห็นให้ตรงกัน คือ สร้างสัมมาทิฐิร่วมให้เกิดขึ้นก่อน และโดยทั่วไปแล้วกลุ่มคนนอกชุมชนมักจะเป็นผู้ที่นำความคิด วิทยาการ เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ในชุมชนตามโครงการและนโยบายของรัฐ กลุ่มคนนอกชุมชนจึงควรเป็นกัลยาณมิตรต่อคนในชุมชน ขณะเดียวกันคนในชุมชนก็ต้องมีวิธีคิดที่ถูกต้อง มีวิธีคิดที่เป็นระเบียบ มีวิธีคิดที่เป็นเหตุเป็นผล มีวิธีคิดที่เป็นคุณธรรม คิดพิจารณากระทำในใจโดยแยกคาย มีอิสระทางความคิด ไม่หลงเชื่อด้วยความศรัทธาส่วนตัวจน

ขาดเหตุผล พร้อมทั้งเสนอแนะชี้แจงในส่วนที่คนนอกชุมชนไม่เข้าใจ หรือเข้าใจคลาดเคลื่อนไปจากสิ่งที่ เป็นจริงต่อคนนอกชุมชน คือมีความเป็นกัลยาณมิตรต่อคนนอกชุมชน คนนอกชุมชนก็ต้องมี โยนิโสมนสิการต่อการเสนอแนะ ชี้แจงของคนในชุมชน นี่คือการบวนการปรึกษาหารือและเรียนรู้ ร่วมกันระหว่างคนนอกชุมชนกับคนในชุมชน ซึ่งแน่นอนว่าจะต้องเกิดการถกเถียง ได้แย้งด้วยเหตุ ผล กันอย่างกว้างขวาง แต่การโต้แย้งถกเถียงกันนี้จะไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง ทะเลาะ วิวาท เพราะเมื่อต่างฝ่ายต่างมีความเป็นกัลยาณมิตร บรรยายภาคในการประชุมปรึกษาหารือก็ย่อมเต็มไปด้วย บรรยายภาคแห่งความเป็นกัลยาณมิตร พร้อมทั้งจะสนับสนุนส่งเสริมให้อีกฝ่ายหนึ่งได้ใช้โยนิโส มสิการอย่างเต็มที่จนเกิดมิตรร่วมกัน คือมีความเข้าใจ เห็นชอบร่วมกัน (เกิดสัมมาทิฐิร่วม) โดยไม่ มีฝ่ายใดบังคับขู่เข็ญฝ่ายใด แต่ทุกฝ่ายมีความเห็นแจ้งได้ด้วยตัวเอง

1.4 สรุปกระบวนการเสริมสร้างสัมมาทิฐิร่วม

โดยปกติมนุษย์ปุถุชน เมื่อประสบกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรืออยู่ในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง ก็จะไม่แปลความหมายให้คุณค่าสิ่งนั้นๆ เหตุการณ์นั้นต่อตนเอง คิดและตัดสินใจสิ่งนั้นหรือเหตุการณ์ นั้น พร้อมกับคิดคาดหวัง แสดงพฤติกรรมออกมาหรือมีท่าทีต่อสิ่งนั้น สถานการณ์นั้นตามโลกทัศน์ หรือทิฐิของแต่ละคนมีอยู่ ซึ่งแตกต่างกันไปตามแต่ละคนที่ได้สัมผัสประสบการณ์ชีวิต ถ้าพฤติกรรม แสดงออกมาในฝ่ายกุศลธรรม คือ คิดดี พูดดี ทำดี (มโนสุจริต วาจสุจริต กายสุจริต) เป็นเพราะผู้นั้นมี ความเห็นชอบคือมีสัมมาทิฐิ แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าผู้นั้นแสดงพฤติกรรมออกมาในฝ่ายอกุศล ธรรม คือ คิดไม่ดี พูดไม่ดี ทำไม่ดี (มโนทุจริต วาจทุจริต กายทุจริต) ก็เกิดจากบุคคลนั้นไม่มีความเห็น ชอบคือมีมิจฉาทิฐิ

สัมมาทิฐิ หรือความเห็นชอบ ก็คือความเห็นตรงตามสภาวะ เห็นสิ่งทั้งหลาย เหตุ การณ์ สถานการณ์ทั้งหลายตรงตามความเป็นจริง ไม่คลาดเคลื่อนบิดเบือน การที่สัมมา ทิฐิจะเกิดขึ้นได้นั้นต้องอาศัยปัจจัยหรือองค์ประกอบ 2 ประการ คือ

1.4.1 ปัจจัยหรือองค์ประกอบภายนอก คือ อาศัยผู้อื่น สถานการณ์ สิ่งแวด ล้อม สังคมช่วยเหลือหลอม ชัดเกลา ชี้แนะชักนำไปสู่การคิด การพูด และการกระทำที่ดี ในทางพุทธ ศาสนาเรียกปัจจัยหรือองค์ประกอบภายนอกนี้ว่า ปรโตโฆสะที่ดี หรือความมีกัลยาณมิตร คุณ สมบัติของผู้มีกัลยาณมิตร มี 2 ลักษณะคือ คุณสมบัติที่มีอยู่ภายในตัวเองและคุณสมบัตินี้เฉพาะ สำหรับทำหน้าที่ต่อบุคคลอื่น

1) มีคุณลักษณะของความเป็นคนดี (สัตบุรุษ) อยู่ในตัว คือมี “สัปปริสธรรม 7 ประการ” ในตัว ได้แก่ การรู้จักเหตุ (ธัมมัญญตา) รู้จักผล (อัตถัญญตา) รู้จักตน (อตตัญญตา) รู้จักประมาณ (มัตตัญญตา) รู้จักกาล (กาลัญญตา) รู้จักชุมชน (ปริสสัญญตา) และรู้จักบุคคล (ปุคคลปโรปรัญญตา)

2) มีคุณสมบัติเฉพาะสำหรับทำหน้าที่ต่อบุคคลอื่น คือมีคุณสมบัติขั้นพื้นฐานที่เรียกว่า “กัลยาณมิตรธรรม 7 ประการ” ได้แก่ มีความน่ารัก (ปิโย) น่าเคารพ (ครู) น่ายกย่อง (ภาวนิโย) เป็นผู้รู้จักพูดให้ได้ผล (วัตตะวาจา) อดทนต่อถ้อยคำ (วจนักขโม) สามารถอธิบายเรื่องที่ยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจ (คัมภีร์ญจะ กถัง กัตตะวา) และไม่ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย (โน จัญญสุตเต นินยิเย)

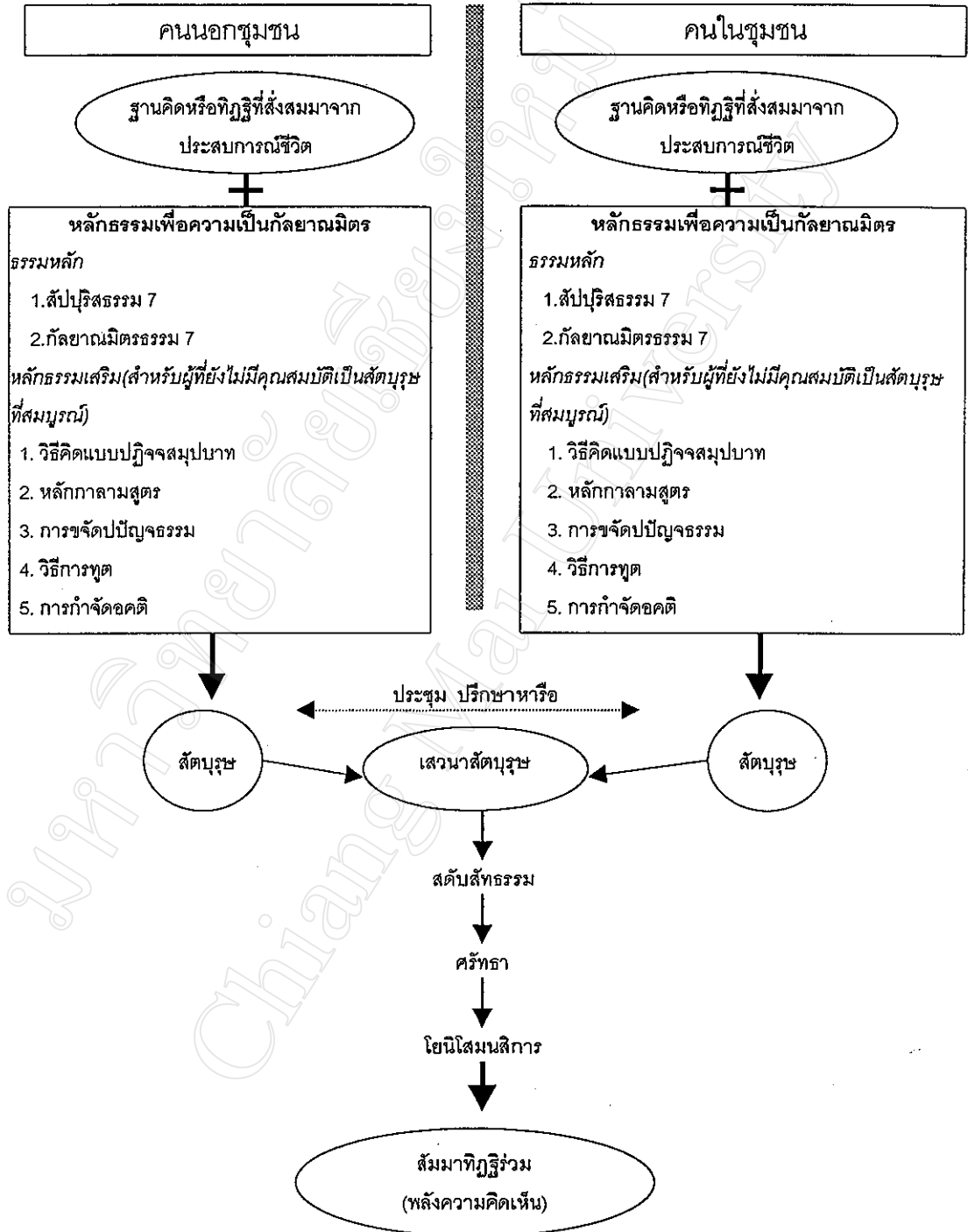
ปัจจัยภายนอกหรือปรโตโมสะที่ดีนี้ เมื่อวิเคราะห์แล้ว เป็นการไม่ยากนักที่มนุษย์ปุถุชนจะถือปฏิบัติจนเกิดเป็นสัตบุรุษหรือคนดีโดยสมบูรณ์ อย่างไรก็ตามมีหลักธรรมเสริมโดยอ้อมต่อการคิดการปฏิบัติเตรียมพร้อมที่จะเข้าสู่ความเป็นสัตบุรุษ หลักธรรมเหล่านี้ได้แก่ วิธีคิดแบบปฏิจักษุสมุปบาท หลักกาลามสูตร (อย่าเพิ่งเชื่อโดยการไตร่ตรอง) ขจัดปญฺญจรรรม (ตัณหา ทิฏฐิ มานะ) และวิธีการพูด

1.4.2 ปัจจัยหรือองค์ประกอบภายใน คือ มีความคิดที่เป็นของตนเองโดยมีวิธีคิดที่ถูกวิธี คิดมีระเบียบ คิดมีเหตุผล คิดเร่ากุศล ในทางพุทธศาสนาเรียกปัจจัยหรือองค์ประกอบภายในนี้ว่า โยนิโสมนสิการ (การกระทำในใจโดยแยบคาย) เมื่อได้รับฟังสิ่งใดหรืออยู่ในเหตุการณ์ใด ก็ไม่ปล่อยให้เป็นไปตามความคิดของผู้อื่นหรือปล่อยไปตามกระแสเหตุการณ์ของสังคมโลก แต่นำสิ่งนั้น เหตุการณ์นั้น มากระทำในใจโดยแยบคาย ให้เกิดความเห็น ความเข้าใจได้ด้วยตัวเอง

สัมมาทิฏฐิ เกิดขึ้นได้ อาศัยปัจจัยภายนอก (ความมีกัลยาณมิตร) และปัจจัยภายใน (โยนิโสมนสิการ) ที่ประสานส่งเสริมและหนุนเนื่องกัน กล่าวคือกัลยาณมิตรเป็นตัวชี้ช่องทางชักนำให้เกิดศรัทธา (มีความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ไม่ใช่ศรัทธาประเภทบังคับให้เชื่อ) เป็นบันไดเชื่อมต่อสู่โยนิโสมนสิการ

ในกลุ่มผู้มีฐานคิด(ทิฏฐิ) ที่แตกต่างกันโดยเฉพาะในการทำงานร่วมกันระหว่างกลุ่มคนนอกชุมชนและคนในชุมชน การที่จะสร้างให้เกิดสัมมาทิฏฐิร่วมกันได้นั้น ต่างฝ่ายต่างต้องมีคุณสมบัติความเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน(เสวนาสัตบุรุษ) ต่างฝ่ายต่างให้ข้อมูล ความรู้ที่ตนมีอยู่หรือที่ได้รับรู้มา แลกเปลี่ยน ข้อคิดเห็นตามสภาวะของความเป็นจริง หากฝ่ายใดมีความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องคลาดเคลื่อนต้องชี้แนะ ชี้แจงให้เกิดความเข้าใจใหม่ที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง(สัจธรรม) พร้อมกับสร้างความเชื่อถือประกอบด้วยเหตุผล(ศรัทธา) เปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายใช้โยนิโสมนสิการอย่างเต็มที่ ทั้งนี้เพื่อให้ได้มาซึ่งมติหรือข้อสรุปที่ตรงกัน(มีสัมมาทิฏฐิร่วม) ดังนั้นแม้ว่า มติที่ประชุม

จะออกมาหรือไม่อย่างไร ตรงกับความต้องการเดิม ความตั้งใจเดิม วิธีการเดิม ความคาดหวังเดิม ก่อนที่จะมีการประชุมปรึกษาหารือ(เสวนา) หรือไม่อย่างไร ทุกฝ่ายต่างต้องยอมรับและถือปฏิบัติ ตามมติใหม่นี้ และการปฏิบัติตามมติความเห็นของที่ประชุมก็เป็นการปฏิบัติตามด้วยความสมัครใจ ด้วยความเข้าใจและเห็นชอบร่วมกันด้วยตัวของตัวเอง ไม่มีฝ่ายใดหรือใครมาบังคับขู่เข็ญ แต่ถ้ายังมี ความรู้สึกที่ว่า ที่ปฏิบัติตามไปนั้นเพราะถูกบังคับ ทำด้วยความจำใจหรือยังมีข้อสงสัย ข้องใจอยู่ ก็ แสดงว่า กระบวนการสร้างสัมมาทิฐิร่วมยังเกิดขึ้นไม่สมบูรณ์ ก็ต้องกลับไปพิจารณาดูใหม่ว่าผิด พลาดในขั้นตอนใด ในกระบวนการสร้างสัมมาทิฐิร่วมนั้นนอกจากจะได้มาซึ่งความคิดเห็นของคน หมู่มากที่ตรงกันเป็นไปในทางเดียวกันแล้ว ยังเป็นการสร้างจิตสำนึกความรู้สึกร่วม คือ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ ร่วมรับผลประโยชน์ และเมื่อความรู้สึกเช่นนี้เกิดขึ้นในกลุ่มคนนอกชุมชน กับคนในชุมชนแล้ว ความรู้สึกที่ว่าพวกเรา - พวกเขา ของเรา - ของเขา ซึ่งท่านพุทธทาสนิยมใช้คำว่า *ตัวกู ของกู* นั้นย่อมหมดไป เมื่อไม่แบ่งเขาแบ่งเรา ความรู้สึกที่เกิดขึ้นมาใหม่แทนก็คือ *“เราทุกคน ต่างก็เป็นพวกเดียวกัน”* นี่คือการรู้สึกที่ยิ่งใหญ่และทรงพลัง เป็นพลังชุมชน(เป็นพลังในด้าน ความคิด)ที่พร้อมที่จะปฏิบัติภารกิจ เพื่อผลประโยชน์ของพวกเขาทุกคน และช่วยให้ชุมชนพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ง่ายขึ้นในกระบวนการสร้างสัมมาทิฐิร่วมขอเสนอแผน ภาพที่ 6 ดังนี้ หน้าถัดไป

แผนภาพที่ 6 แสดงการสร้างพลังความคิดในทางที่ชอบ(สัมมาทิฐิร่วม)

2. การสร้างพลังการกระทำเพื่อดำเนินภารกิจให้บรรลุผลสำเร็จตามจุดมุ่งหมาย

จากผลของการสร้างสัมมาทิฐิ จนเกิดสัมมาทิฐิร่วมในกลุ่ม คือในกลุ่มคนนั้นเกิดความเห็นชอบร่วมกัน ทุกคนมองเห็นและเข้าใจว่าสิ่งที่ได้ตกลงหรือมีมติร่วมกันนั้นคืออะไร มีสภาวะอย่างไร (มองเห็นทุกข์) มีสาเหตุมีปัจจัยอะไรเข้ามาเกี่ยวข้อง (มองเห็นสมุทัย) มองเห็นวิถีทางหรือแนวทางปฏิบัติต่อสิ่งนั้นอย่างถูกต้องถูกทาง(มองเห็นมรรค) และมองเห็นว่าเมื่อลงมือปฏิบัติแล้วจะเกิดผลหรือได้ประโยชน์อะไร อยู่ในสภาวะอย่างไร (มองเห็นนิโรธ) การสร้างสัมมาทิฐิร่วมเป็นการรวมพลังทางความคิดเห็นและเป็นเสมือนพันธสัญญาทางสังคม ที่สมาชิกจะต้องปฏิบัติด้วยความพร้อมเพรียง และด้วยความเพียรพยายามจนกระทั่งบรรลุเป้าหมายที่ได้ร่วมตกลงกันได้

การสร้างพลังการกระทำก็คือการรวมพลังของชุมชนเพื่อดำเนินภารกิจร่วมเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายนั้น ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค อธิบาตสังยุตต์ ปาวาลวรรคที่ 1 ได้กล่าวไว้หลายตอนว่าทางแห่งความสำเร็จนั้นคือ อธิบาต 4 เช่น พระพุทธเจ้าตรัสว่า ...

“ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล...ในอนาคตกาล...ในปัจจุบัน ยังส่วนแห่งฤทธิ์ให้สำเร็จแล้ว สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้นยังส่วนให้ฤทธิ์สำเร็จได้ก็เพราะเจริญกระทำให้มากซึ่งอธิบาต 4...”

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีนแม่น้ำจนใด ภิกษุเจริญอธิบาต 4 กระทำให้มากซึ่งอธิบาต 4 ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน...”

“ดูกรภิกษุทั้งหลายอธิบาต 4 เหล่านี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งจากที่มีไซ้ฝั่ง...”

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย อธิบาต 4 อันชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งเบื่อแล้ว ชนเหล่านั้นก็ชื่อว่าเบื่ออริยมรรคเครื่องให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ...”

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย อธิบาต 4 เหล่านี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว เป็นอริจะนำออกจากทุกข์ ย่อมนำผู้บำเพ็ญอธิบาตนั้นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ...”

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย อธิติบาท 4 เหล่านี้ อันบุคคลเจริญแล้ว ย่อมเป็น
เพื่อความหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อความสูงงาน เพื่อ
ความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน...”¹

จากพุทธพจน์ดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่าอธิติบาท 4 หากกระทำให้มาก เจริญให้มากย่อม
เกิดความคลายกำหนด สงบ สิ้นทุกข์ นำความสำเร็จมาให้ เกิดการตรัสรู้และนิพพาน เป็นทาง
แห่งการปฏิบัติเพื่อบ่มงอกสู่ผลสำเร็จ

ความหมายและองค์ประกอบของอธิติบาท 4

ความหมายของอธิติบาทตามพจนานุกรมพุทธศาสตร์² อธิติบาทแปลว่า ธรรมเครื่องให้ถึง
อธิติ (ฤทธิ์หรือความสำเร็จ) คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จหรือคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่
มุ่งหมาย

ในทีฆนิกาย ปิฎกวรรค สังคีตสูตร³ ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของอธิติบาท 4 อย่าง คือ

1. ฉันทสมาธิปรานสังขาร
2. วิริยะสมาธิปรานสังขาร
3. จิตตสมาธิปรานสังขาร
4. วิมังสาสมาธิปรานสังขาร

อธิติบาท 4 ประการนี้ พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวเนื่องไว้กับเรื่องสมาธิ เพราะอธิติบาทเป็น
ข้อปฏิบัติที่ทำให้เกิดสมาธิ และนำไปสู่ผลสำเร็จที่เป็นจุดหมายของสมาธิ สมาธิเกิดจากอธิติบาทข้อ
ใดก็มีชื่อเรียกตามอธิติบาทข้อนั้น และสมาธิเหล่านี้จะมีความคู่ไปด้วยกันกับความเพียรพยายามที่
เรียกว่า ปรานสังขาร ปรานสังขารแปลว่า สังขารที่เป็นตัวความเพียรหรือความเพียรที่เป็นเครื่องปรุง
แต่ง หรือแปลง่ายๆ ว่า ความเพียรที่เป็นแรงสร้างสรรค์⁴

¹ 19/1108-1249/306-346

² พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 9, หน้า 186.

³ 11/231/204

⁴ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 6 หน้า 842.

สมาธิเกิดจาก ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา มีความหมายดังนี้

1. **ฉันทะ** ความพอใจ ได้แก่ความมีใจรักในสิ่งที่จะทำ และพอใจใฝ่รักในจุดหมายของสิ่งที่ทำนั้น อยากทำสิ่งนั้นๆ ให้สำเร็จ¹ อยากให้งานนั้นบรรลุถึงจุดหมาย คือรักงาน รักจุดหมายของงาน และปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป²

ในการแก้ไขปัญหาหรือการพัฒนาสังคมก็เช่นเดียวกัน เมื่อคนนอกชุมชนและคนในชุมชนเกิดสัมมาทิฐิร่วมแล้ว เพื่อนำสัมมาทิฐิสู่การปฏิบัติให้บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย ทุกคนต้องมีฉันทะในการปฏิบัติงาน คือมีความพอใจ มีความรัก ใฝ่ใจรักจะกระทำสิ่งนั้นอยู่เสมอและถ้าสามารถปลุกเร้าฉันทะให้เกิดขึ้นอย่างแรงกล้า เกิดความรักในคุณค่าของสิ่งนั้น(สัมมาทิฐิร่วมนั้น) อย่างเต็มที่แล้ว คนก็จะทุ่มเทชีวิตจิตใจ อุทิศให้แก่สิ่งนั้น(เหมือนอย่างเช่นพวกขุนนาง เศรษฐีพราหมณ์ กษัตริย์ คนหนุ่มสาวมากมายในพุทธกาล ยอมสละทรัพย์สมบัติ สละบ้าน สละวัง และโลกามิสมากมายเพื่อออกบวชมุ่งแสวงหาสัจธรรม ก็เพราะเกิดฉันทะในธรรม) เมื่อทุกคนมีใจรัก มีฉันทะนำแล้วก็ต้องการทำสิ่งนั้นให้ดีที่สุด ให้สำเร็จผลอย่างดีที่สุดของสิ่งนั้น ของงานนั้น ไม่หวังพะวงกับสิ่งเร้า ลามลึกการะทั้งหลาย จิตใจมุ่งแน่วมันคงในการดำเนินภารกิจให้ถึงจุดหมาย

2. **วิริยะ** ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้น ด้วยความพยายามเข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง³ เป็นความอาจหาญ แก้วกล้า บากบั่น ไม่หวาดหวั่นต่ออุปสรรคและความยากลำบาก เมื่อตนรู้ว่าสิ่งใดมีคุณค่าต่อการบรรลุถึง ถ้าวิริยะเกิดขึ้นแก่เขาแล้ว แม้ได้ยินว่าจุดหมายนั้นจะบรรลุถึงได้ยาก มีอุปสรรคมาก ก็ไม่มีความย่อท้อ ไม่ทอดทิ้ง กลับเห็นเป็นสิ่งที่ท้าทายที่เขาจะเอาชนะให้ได้ทำให้สำเร็จ

¹ ความอยากที่เป็นฉันทะนี้เป็นคนละอย่างกันกับความอยากได้สิ่งนั้นๆ มาเสพหรืออยากเอามาเพื่อตัวตนในรูปใดรูปหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าเป็นตัณหา ความอยากของฉันทะนั้นก่อให้เกิดความสุข ความชื่นชม เมื่อเห็นสิ่งนั้นๆ งานนั้นๆ บรรลุความสำเร็จเข้าถึงความสมบูรณ์ อยู่ในสภาวะดีงามของมัน หรือพูดแยกออกไปว่า ขณะเมื่อสิ่งนั้นหรืองานนั้นกำลังเดินทางไปสู่จุดหมาย ก็ได้รับโสมนัสเป็นความชื่นใจที่พร้อมด้วยความรู้สึกโปร่ง โล่ง ผ่องใส เบิกบาน แผลออกไปเป็นอิสระไร้ขอบเขต ส่วนความอยากของตัณหาให้เกิดความสุขความชื่นชมเมื่อได้สิ่งนั้นมาให้ตนเสพเสวยรสอร่อย หรือปรนเปรอความใหญ่พองขยายของตัวตน เป็นความชื่นใจที่เศร้าหมอง กัดกันตัวตนไว้ในความคับแคบ และมักติดตามมาด้วยความหวงแหน กังวล เศร้าเสียตาย และหวั่นกลัวหวาดระแวง ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 6. (กรุงเทพฯ : มหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย, 2538) หน้า 842-843.

² พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 9. หน้า 186.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 186

ในการแก้ปัญหาหรือพัฒนาสังคมต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ร่วมมือลงแรงปฏิบัติภารกิจสิ่งนั้นเพื่อจุดมุ่งหมายนั้นหรือตามสัมมาทิฐิร่วมกัน แม้จะมีความยากลำบากอุปสรรคมากน้อยเพียงใดจะทำให้เวลานานเท่าใดจิตใจก็ไม่ท้อถอย แต่กลับมีความบากบั่นมุ่งมั่นไม่ท้อแท้ จิตใจแน่วแน่มั่นคง มุ่งตรงต่อจุดหมาย มีความเพียรเป็นกำลัง(วิริยะพละ) ลงมือกระทำจนบรรลุผลสำเร็จ

3. จิตตะ ความคิด คือตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกฝน ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อยล่อยไป¹ ได้แก่ ความมีจิตผูกพัน จดจ่อ ฝึาคิดเรื่องนั้นใจอยู่กับงานนั้น ไม่ปล่อยไม่ห่างไปไหน ถ้าจิตตะเป็นไปอย่างแรงกล้าในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรืองานอย่างใดอย่างหนึ่งคนผู้นั้นจะไม่สนใจไม่รับรู้เรื่องอื่นๆ ใครพูดอะไรเรื่องอื่นๆ ไม่สนใจ แต่ถ้าพูดเรื่องนั้นงานนั้นจะสนใจเป็นพิเศษทันที บางทีทำเรื่องนั้น งานนั้น ขลุกขจวนอยู่ได้ทั้งวันทั้งคืน อะไรเกิดขึ้นก็ไม่สนใจ ความมีใจจดจ่อฝึกฝนเช่นนี้ ย่อมทำให้สมาธิเกิดขึ้นจิตจะแน่วแน่ แนบสนิทในกิจที่ทำ มีกำลังมากเฉพาะในกิจนั้นๆ เรียกว่าเป็นจิตตสมาธิ พร้อมกันนั้นก็เกิดปรานสัจจาร คือ ความเพียรสร้างสรรค์ร่วมสนับสนุนไปด้วย²

ในการแก้ไขหรือพัฒนาสังคม ซึ่งจะต้องมีการทำงานร่วมกันระหว่างคนนอกชุมชนกับคนในชุมชน ถ้ากลุ่มคนทั้งสองเกิดจิตตะในสัมมาทิฐิร่วมกัน กลุ่มคนทั้งสองก็ย่อมมีความคิดจดจ่อหรือเอาใจฝึกฝนต่อสิ่งนั้นเรื่องราวนั้น ภารกิจนั้นโดยไม่มีความสนใจต่อเรื่องราวอื่น ภารกิจอื่นที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้อง แต่เมื่อใดมีการคิดถึงพูดถึง และปฏิบัติถึงสิ่งนั้นภารกิจนั้น ก็จะมี ความสนใจ มีความใจจดจ่อ ฝึกฝนในสิ่งนั้นงานนั้น ภารกิจนั้นไม่ลังเลออกแวก ฟุ้งซ่าน เลื่อนลอย เฉลไ้ไปสู่เรื่องอื่นๆ จนเสียงานนั้นไป แต่มุ่งมั่นทำงานนั้นให้สำเร็จ

4. วิมังสา ความสอบสวนไตร่ตรอง ได้แก่ การใช้ปัญญาพิจารณาหมั่นใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนเกินเลย บกพร่องหรือขัดข้อง ในกิจที่ทำ รู้จักทดลองและคิดค้นหาทางแก้ไขปรับปรุง³

ผู้ที่มีวิมังสา จะเป็นคนที่รู้จักคิดค้นหาสาเหตุ หาเหตุผล ชอบตรวจสอบ ทดสอบ สืบสวนสอบสวน ทดลอง แม้ในขณะที่กระทำการหนึ่งสิ่งใดอยู่นั้นก็จะคิดพิจารณาตรวจสอบไตร่ตรองอยู่เสมอว่า สิ่งที่ทำนั้นมีสาเหตุมาจากอะไร มีองค์ประกอบอย่างไร ทำไมจึงเป็นเช่นนี้ ถ้าขาดปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งจะเกิดผลอย่างนี้ และถ้าต้องการจะให้เกิดผลที่ดีตามความคาดหวังจะต้องปรับปรุงแก้ไข

¹ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), เรื่องเดียวกัน, หน้า 187

² พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 6, หน้า 845

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 845

ไขตรงจุดไหน มีการคิดวางแผน ประเมินผลกระทบอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้เพื่อให้ได้มาซึ่ง สิ่งที่ดีที่สุด ถูกต้องที่สุด เหมาะสมกับสภาวะการณ์นั้นๆ มากที่สุด

ในโลกของความเป็นจริงสังคมมิใช่หยุดนิ่งแต่เป็นพลวัต(Dynamic) คือมีการเปลี่ยนแปลง เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น ปัญหาหนึ่งๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมหนึ่งๆ จึงไม่เพียงแต่ส่งผลโดยตรงจาก ปัญหานั้นเท่านั้น แต่มันยังเป็นสาเหตุของปัญหาอื่นๆ และปัญหาอื่นนั้น ก็เป็นสาเหตุของอีกปัญหา หนึ่ง เกี่ยวเนื่องกันเป็นลูกโซ่ ในการดำเนินการแก้ไขปัญหาก็การพัฒนาสังคม จึงต้องมี “วิมังสา” คือต้องหมั่นตรวจสอบ ไตร่ตรอง ทดลอง หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล วิเคราะห์จุดอ่อนจุดแข็ง จุดเด่นจุดด้อย มีการวางแผนการทำงาน มีการประเมินผล แก้ไขปรับปรุง เปลี่ยนแปลง คิดค้นวิธีการใหม่ๆ ที่จะนำมาใช้อย่างได้ผลตรงกับปัญหา เหมาะกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่ปัจจุบันอยู่ตลอดเวลา เพื่อการดำเนินงานบรรลุผลตามความคาดหวังได้อย่างมีประสิทธิภาพที่สุด

อิทธิบาท หรือคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมายทั้ง 4 ประการนี้ มีความ เกี่ยวเนื่องเกี่ยวพันกัน และมักจะมาด้วยกัน เช่น เมื่อเกิดฉันทะ มีใจรัก อยากจะทำสิ่งนั้น งานนั้น ให้สำเร็จก็จะเกิดความพากเพียรพยายามให้ถึงที่สุด ก็เอาใจจดจ่อใส่ใจอยู่กับสิ่งนั้น งานนั้นอยู่ เสมอมีใจจดจ่อ ก็เกิดการไตร่ตรองตรวจสอบ ปรับปรุง คิดแก้ไขเลือกวิธีการใหม่ เพื่อให้สำเร็จผลที่ มุ่งหมายไว้ อิทธิบาท 4 เกิดขึ้นในบุคคลใดแล้ว บุคคลนั้นพึงหวังผลสำเร็จนั้นได้ อิทธิบาท 4 เป็น เสมือนหนึ่งเครื่องมือหรืออุปกรณ์ในการสร้างให้บุคคลนั้นมีพลังที่จะกระทำสิ่งนั้นให้สำเร็จ เกิดขึ้นภายในตัวผู้นั้น กล่าวคือ อิทธิบาท 4 สร้างให้บุคคลนั้นมีใจรักในสิ่งที่ทำ อยากทำสิ่งนั้นให้ สำเร็จ อยากให้งานนั้นหรือสิ่งนั้นบรรลุถึงจุดหมาย มีความพากเพียร อดทน เข้มแข็ง แก่แล้วกล้า อาจหาญ บากบั่น ก้าวไป ใจสู้ ไม่ย่อท้อไม่หวั่นกลัวต่ออุปสรรคและความยากลำบากใดๆ มีความฝักใฝ่ใส่ใจแต่เฉพาะงานนั้นหรือสิ่งนั้น จิตผูกพันไม่ปล่อยปละละเลย มีจิตใจที่แน่อนมั่นคง พร้อมทั้งพิจารณาทำให้เกิดขึ้นภายในตัว ถ้าอิทธิบาทเกิดขึ้นในปัจเจกบุคคล พลังแห่งการกระทำก็ จะมีอยู่ในตัวบุคคลนั้น และบุคคลนั้นก็พึงหวังผลสำเร็จนั้นได้ และถ้าอิทธิบาทเกิดขึ้นในระดับสา ธารณชน (ชุมชน) นั้นก็หมายความว่าชุมชนนั้นมีพลังพร้อมที่จะกระทำสิ่งนั้น งานนั้น การกิจนั้นให้ ผลสำเร็จลุล่วงไปตามความมุ่งหมายได้ และในกระบวนการสร้างพลังชุมชน คำว่า สิ่งนั้น งานนั้น การกิจนั้น ณ ที่นี้ก็คือ สัมมาทิฐิร่วมกันเอง สัมมาทิฐิร่วมเป็นพลังรวมแห่งความคิดที่จะเชื่อมต่อกับอิทธิบาท 4 ของชุมชน ก็จะเป็นพลังรวมของความคิดเห็นที่หนุนเนื่องให้เกิดพลังแห่งการ กระทำรวมเป็นพลังของชุมชนขึ้นมา กล่าวในอีกลักษณะหนึ่งก็คือ สัมมาทิฐิและอิทธิบาท 4 เป็น เครื่องมือหรืออุปกรณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งต่อการสร้างพลังชุมชน

อย่างไรก็ตามแม้ชุมชนจะเกิดมีพลังพร้อมที่จะดำเนินการกิจต่างๆ เนื่องจากชุมชนเป็นที่รวมที่อยู่อาศัยของคนหมู่มาก การที่ผู้คนในชุมชน หรือในสังคม จะอยู่ร่วมกันได้อยู่ปรกติสุข ชุมชนนั้นก็ต้องมีกฎระเบียบ หากชุมชนขาดความเป็นระเบียบ ชุมชนไม่มีระเบียบวินัย ชุมชนนั้นก็ย่อมจะสับสนวุ่นวาย ซึ่งจะส่งผลต่อการนำพลังชุมชนไปใช้ด้วย ดังนั้น ความมีระเบียบวินัยจึงเป็นสิ่งที่สำคัญต่อการเกื้อหนุนและเปิดโอกาสให้ชุมชนได้ใช้พลังอย่างสะดวกและอย่างเต็มที่ พลังชุมชนจะมีความเข้มแข็งเพียงใด จึงสามารถดูได้จากความมีระเบียบวินัยของชุมชนนั่นเอง ดังจะกล่าวรายละเอียดการสร้างระเบียบวินัยชุมชนในบทต่อไป

นอกจากนี้ในการอยู่ร่วมกัน ทำงานร่วมกันของคนหมู่มาก ความรู้รัก สามัคคี ความเป็นหนึ่งใจเดียวกัน ความเป็นเอกภาพของชุมชน ก็มีหน้าที่สำคัญยิ่งต่อการดำเนินการกิจนั้นๆ จากการศึกษาลักษณะคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพบว่า มีหลักธรรมคำสอนหนึ่งที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ เพื่อสร้างให้ชุมชนเกิดความรัก ความสามัคคีปรองดอง ชุมชนเป็นปึกแผ่น มั่นคง หลักธรรมนี้คือ "สาราณียธรรม 6" ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3. หลักการสร้างความรัก ความสามัคคีในชุมชน

ความสามัคคีคือพลังที่จะสร้างสรรค์งานดำเนินกิจกรรมให้บรรลุผลสำเร็จ ชุมชนที่มีความสามัคคี มีเอกภาพ จึงเป็นเครื่องหมายหรือเป็นเครื่องชี้วัดหนึ่งที่จะบอกว่าชุมชนนั้นมีพลังความสามารถที่จะดำเนินกิจกรรมให้สำเร็จลุล่วงไปได้ ในที่มณิกาย ปาฎิกวรรค สังคิติสูตร¹ ได้กล่าวถึงหลักสาราณียธรรม 6 ซึ่งเป็นหลักธรรมสำหรับสร้างให้ชุมชนเกิดความรักสามัคคี ปรองดอง เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังนี้

1. ดูกร ผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมระเบียบวินัยนี้ เข้าไปตั้งกายกรรมประกอบด้วยเมตตา(เมตตาตากายกรรม)ในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ธรรมข้อนี้เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงเป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่ยรัก เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่ยเคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความพร้อมเพรียง เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันฯ
2. ดูกร ผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก ภิกษุในพระธรรมระเบียบวินัยนี้ เข้าไปตั้งวัจจกรรมประกอบด้วยเมตตา(เมตตาวาจกรรม) ในเพื่อนสหพรหมจารี

¹ 11/317/242-243

ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ธรรมข้อนี้เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่รัก...เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันฯ

3. ดูกร ผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก ภิกษุในพระธรรมระเบียบวินัยนี้เข้าไปตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา(เมตตาตามในกรรม) ในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ธรรมข้อนี้เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่รัก...เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันฯ

4. ดูกร ผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก ลากอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยธรรม ได้มาแล้วโดยธรรม(สาธารณโภคี) โดยที่ สุดแม้เพียงอาหารในบาตร ไม่หวงกันด้วยลากเห็นปานดั่งนั้น แบ่งปันกับเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลายผู้มีศีล ธรรมข้อนี้ก็เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึง เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่รัก...เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันฯ

5. ดูกร ผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก ศีลอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่ขาดไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไทย อันวิญญูชนสรรเสริญ ไม่เกี่ยวด้วยคตินหาและทักขิ เป็นไปเพื่อสมาธิ ภิกษุเป็นผู้ถึงความเป็นผู้เสมอกันโดยศีลในศีล(ศีลสามัญญตา) เห็นปานดั่งนั้น กับเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ธรรมข้อนี้ก็เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงเป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่รัก...เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

6. ดูกร ผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก ทักขิอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งประเสริฐเป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์ ย่อมนำออกเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้กระทำทักขินั้น ภิกษุเป็นผู้ถึงความเป็นผู้เสมอกันโดยทักขิในทักขิ เห็นปานดั่งนั้น กับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ธรรมข้อนี้ก็เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่รักเป็นเครื่องกระทำให้เป็น ที่เคารพ เป็นไปเพื่อความอนุเคราะห์ เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความพร้อมเพรียง เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันฯ

หลักสาราณียธรรม ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า หากสมาชิกของชุมชนใดชุมชนหนึ่งปฏิบัติในแต่ละข้อ ทุกข้อ อย่างสมบูรณ์ ก็จะส่งผลให้สมาชิกเกิดความระลึกถึงกัน รัก เคารพกันและกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่ทะเลาะวิวาท มีแต่ความสามัคคี พร้อมเพรียงเป็นเอกภาพ สาราณียธรรม จึงเป็นหลักการอยู่ร่วมกัน เป็นเครื่องประสานหมู่ขึ้นไว้ในสามัคคี

ในการประยุกต์หลักคำสอนเรื่องสาราณียธรรมมาใช้ในการสร้างพลังชุมชน ก็สามารถทำได้ โดยนำหลักธรรมนี้มาเป็นอุปกรณ์หรือเป็นเครื่องมือหนุนหรือมาเสริมสร้างระเบียบวินัยชุมชน กล่าว

คือ หลังจากที่เราได้ผ่านกระบวนการสร้างสัมมาทิฐิร่วม แล้วนำสัมมาทิฐิร่วมสู่การปฏิบัติเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมายตามหลักอิทธิบาท 4 ในระหว่างที่ปฏิบัติภารกิจมุ่งสู่เป้าหมาย หรือแม้ชุมชนจะยังไม่ปฏิบัติภารกิจใดๆ ชุมชนจะต้องอยู่ในระเบียบวินัย กฎเกณฑ์ หรือข้อบังคับ ที่ได้ตกลงกันไว้ร่วมกัน(เช่นเดียวกับประเทศต้องมีรัฐธรรมนูญ มีกฎหมาย) จะละเมิดมิได้ หากมีการละเมิดชุมชนก็จะเกิดความสับสนวุ่นวาย กฎเกณฑ์หรือข้อบังคับ จึงเป็นเสมือนหนึ่งเครื่องร้อยรัดสมาชิกอยู่ร่วมกันด้วยความเป็นระเบียบเรียบร้อย เรียกว่ามีระเบียบวินัยชุมชน¹ ส่วนสาราณียธรรม นั้น จะเข้ามาเสริมความมีระเบียบวินัยของชุมชนตรงที่เข้าไปเสริมสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างสมาชิกแต่ละคนจากคนหนึ่งสู่อีกคนหนึ่งและทุกๆ คน คือ ต่างคนต่างมีเมตตาทายกรรมต่อกัน(ช่วยเหลือกิจธุระของเพื่อสมาชิกด้วยความเต็มใจ แสดงกิริยา อาการสุภาพ เคารพนับถือ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง) มีเมตตาวจีกรรม(ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอน แนะนำ ดักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพทั้งต่อหน้าและลับหลัง) มีเมตตาตามในกรรม(ตั้งใจปรารถนาดี คิด ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน) มีสาราณโกศี(มีการแบ่งปัน เมื่อได้สิ่งใดมา โดยชอบธรรมแม้สักเพียงเล็กน้อยก็ไม่หวงไว้ผู้เดียว นำมาแบ่งปันเฉลี่ยแจกจ่ายให้ ได้มีส่วนร่วมใช้สอย บริโภคทั่วกัน) มีศีลสามัญญตา(มีความประพฤติสุจริตดีงาม ถูกต้อง ตาม ระเบียบวินัย ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจของหมู่คณะ สมาชิก) มีทิฐิสามัญญตา(ความเห็นชอบ ร่วมกันในข้อที่เป็นหลักการสำคัญที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น สิ้นทุกข์หรือขจัดปัญหาต่างๆ) นี่คือนิสสาณียธรรมที่จะเกิดขึ้นในหมู่พลสมาชิกของชุมชน และทำให้ชุมชนเกิดความรัก สามัคคี ความระลึกถึงกัน ความพร้อมเพรียงที่จะปฏิบัติภารกิจ เกิดความเป็นเอกภาพ แน่นแฟ้นและเป็นปึกแผ่น ชุมชนมีความรัก ความสามัคคีมากน้อยเพียงใดก็แสดงออกถึงความพร้อมเพรียงของหมู่พลสมาชิก ที่จะดำเนินภารกิจให้สำเร็จมากน้อยเพียงนั้น ความรักความสามัคคีจึงเป็นเสมือนหนึ่งพลังชุมชนที่พร้อมจะกระทำการและสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ให้บรรลุจุดมุ่งหมายที่ได้วางไว้

4. สรุปการสร้างพลังความคิด พลังการกระทำ และการสร้างความรัก สามัคคีในชุมชน

แนวคิดหลักในพระพุทธศาสนา ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการสร้างพลังชุมชน โดยเฉพาะในส่วนของการสร้างพลังความคิด คือกระบวนการเสริมสร้างสัมมาทิฐิร่วมให้เกิดขึ้นในชุมชน สัมมาทิฐิเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยปัจจัยภายนอกที่เรียกว่า "ปรโตโมสะที่ดี" หรือความเป็นกัลยาณมิตร และปัจจัยภายในที่เรียกว่า "โยนิโสมนสิการ" หรือการกระทำในใจโดยแยบคาย ที่ประสานและหนุน

¹ ดูหน้าบทที่ 4 หน้า 90

เนื่องกัน กล่าวคือ กัลยาณมิตรเป็นผู้ชี้แนะช่องทางในทางที่เป็นกุศลธรรม จากนั้นผู้ที่ได้รับการชี้แนะจะต้องนำมากระทำในใจโดยแยบคาย คิด พิจารณา หาเหตุผล จนเกิดความเข้าใจได้ด้วยตัวเอง

การประชุม ปรีกษาหรือในกลุ่มหรือในชุมชน จะต้องอยู่ในบรรยากาศที่เป็นกัลยาณมิตร ทุกคน ทุกฝ่าย จะต้องเปิดใจ พร้อมทั้งจะรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่าง รับฟังคำชี้แนะ แลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้ ประสบการณ์ เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อสรุปที่ทุกคน ทุกฝ่ายมีความคิดเห็นร่วมกัน ตรงกัน และเป็นไปในทิศทางที่ชอบ ถูกต้องตามสภาวะที่เป็นจริง การเสริมสร้างสัมมาทิฐิให้เกิดขึ้นในชุมชน จึงเป็นวิธีการหนึ่งที่สามารถสร้างชุมชนให้มีพลังความคิด ซึ่งเป็นขั้นตอนหนึ่งและเป็นขั้นตอนเริ่มแรกในการสร้างพลังชุมชน เมื่อชุมชนมีพลังความคิดแล้ว ชุมชนจะต้องนำความคิดนั้นสู่การปฏิบัติให้เกิดผลสำเร็จตามจุดมุ่งหมาย เป็นพลังการกระทำของชุมชน โดยนำหลักอิทธิบาท 4 มาประยุกต์ใช้ พลังการกระทำจะเกิดขึ้นได้นั้นชุมชนจะต้องมีความรัก อยากกระทำสิ่งนั้นให้สำเร็จ มีความเพียรพยายามอย่างถึงที่สุด มีใจจดจ่อ เอาใจใส่ต่อสิ่งนั้น และต้องหมั่นคิดตรวจสอบ แก้ไขปรับปรุงอยู่เสมอ พร้อมทั้งต้องสร้างให้ชุมชนมีความรัก สามัคคี มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกัน โดยนำหลักสาราณียธรรม 6 มาประยุกต์ใช้ เช่น การช่วยเหลือกันและกัน กล่าววจาสุภาพ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความประพฤติสุจริต เป็นต้น

เมื่อชุมชนเกิดพลังความคิด ชุมชนมีความเพียรพยายามที่จะกระทำให้เกิดผลสำเร็จตามที่ได้ร่วมกันคิดไว้ คือลงมือทำด้วยตัวเอง และทำด้วยความรักและความสามัคคี มีน้ำหนึ่งใจเดียวกัน นั่นก็แสดงว่าพลังชุมชนได้เกิดขึ้นแล้ว แต่อย่างไรก็ตาม การที่ชุมชนจะมีพลังที่เข้มแข็งเพียงใดนั้น ยังมีองค์ประกอบที่สำคัญอีก 2 ประการ คือ ความมีระเบียบวินัยชุมชน และการสร้างให้ชุมชนมีความมั่นคง สามารถป้องกันความเสื่อมสลายหรือไหลไปตามกระแสสังคมภายนอกอย่างไรเหตุผลองค์ประกอบทั้งสองประการนี้จะนำเสนอรายละเอียดในบทที่ 4